

Att jobba med hjärtat

– En studie av grön omsorg ur genus- och
entreprenörskapsperspektiv

SLU Framtidens djur, natur och hälsa

är en strategisk plattform för tvärvetenskaplig forskning och samverkan som tar fram kunskap och lösningar för en god hälsa och välfärd för djur och människor i hållbara ekosystem.

Våra temaområden; Vi utgår från ett "One Health-perspektiv", det vill säga samspillet mellan djur, människor och våra omgivande ekosystem. Hit räknas bland annat betydelsen av djur och naturupplevelser för människan, sjukdomar som kan överföras mellan människa och djur samt gemensamma livsstilssjukdomar.

Att jobba med hjärtat!

– En studie av grön omsorg ur genus- och entreprenörskapsperspektiv

Författare: Katarina Pettersson, Sveriges lantbruksuniversitet. Malin Tillmar, Linnéuniversitetet

Publikation: SLU Framtiden djur, natur och hälsa, rapport nr 3

Utgivare: Projektet har tagits fram i samarbete mellan institutionen för stad och land, Sveriges lantbruksuniversitet (SLU) och institutionen för organisation och entreprenörskap, Linnéuniversitetet. Framtidsplattformen SLU Framtidens djur, natur och hälsa vid SLU har publicerat rapporten.

Utgivningsår: 2019

Grafisk form: Eva-Stina Lindell (omslag) och Anni Hoffrén (inlaga).

Omslagsfoto: En gård med grön omsorg i Sverige. Foto: Malin Tillmar

Tryck: SLU Repro, Uppsala

Papper: Scandia 2000 240 g (omslag), Scandia 2000 130 g (inlaga)

ISBN tryckt version: 978-91-576-9622-9

ISBN digital version: 978-91-576-9623-6

Rapporten kan laddas ner från www.slu.se/djurnaturhalsa

RAPPORT 3

Att jobba med hjärtat

**En studie av grön omsorg
ur genus- och entreprenörskapsperspektiv**

KATARINA PETTERSSON & MALIN TILLMAR

Förord

Idén till projektet, som denna rapport är en del av, väcktes när Malin träffade Ann-Charlotte från Tjust grön omsorg på ett seminarium om Kooperation och företagande på landsbygden, arrangerat av Coompanion Kalmar. Eftersom fenomenet grön omsorg finns i skärningspunkten mellan Malins och Katarinas gemensamma intressen för landsbygdsutveckling, entreprenörskap och genus, pratade vi om denna tanke och sökte medel för ett gemensamt forskningsprojekt. Vi vill tacka Tjust grön omsorg och alla andra intervjuade verksamma – som generöst delat med sig av sina erfarenheter och låtit oss hänga med i verksamheterna! Vi tackar Forte, Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd, för den finansiering som har gjort projektet möjligt. Vi vill också tacka representanter för Lantbrukarnas Riksförbund och Hushållningssällskapet, som hjälpt oss att hitta verksamheter att besöka och intervjua – och delat med sig av sina erfarenheter. Vi riktar också ett tack till Helene Ahl, Karin Berglund, Lena Lidfors och Tove Ortman som läst, rättat och kommenterat rapporten!

Under arbetet med det projekt, som vi ska berätta om i denna rapport, har vi mött så många varma människor – och djur. Vi har vistats på så många vackra platser på landsbygden. Vi har sett så fina omsorgs- och utvecklingsinsatser för människor, djur och natur. Även om pälsdjursallergier och en viss rädsla, i möten med hästar, hundar och får, gett sig tillkänna. Projektet har i högsta grad varit välgörande också för oss forskare och vi har fått en rejäl dos omsorg i varje verksamhet som vi besökt – även om vi stampat för att få frusna fötter varma och blivit nedkissade av kaninungar!

I den här rapporten använder vi citat från intervjupersoner och våra egna fältanteckningar för att undersöka fenomenet grön omsorg. Tolkningarna är baserade på våra teoretiska studier och de perspektiv som presenteras, men de görs också av oss två som personer. Det är vi författare, och inte de vi har intervjuat, som står för tolkningar och slutsatser – och alla eventuella felaktigheter är vårt ansvar.

Uppsala och Växjö i februari 2019

Katarina Pettersson

Malin Tillmar

Författarpresentation

KATARINA PETTERSSON, forskare vid Institutionen för stad och land, SLU, är fil.dr och docent i kulturgeografi. Hennes forskning innebär kritiska entreprenörskapsstudier, både i bemärkelsen kritiskt granskande av diskurser om entreprenörskap och genom att ge röst åt ”Andra” entreprenörer, som underordnats i till exempel ”mainstream” forskning och diskurser om entreprenörer och entreprenörskap. Ett genusperspektiv är centralt för henne och har bland annat handlat om att studera hur entreprenörskapsdiskurser, såsom ”Gnosjödiskursen” osynliggör kvinnor. Hon har forskat om utlandsfödda kvinnors företagande i vård och omsorg och kvinnors turistföretagande på lantbruk i Sverige. Andra intresseområden är policy för kvinnors företagande och landsbygdspolitik i Sverige och hur föreställningar om genus skapas inom dessa områden, samt entreprenöriellt urbant och peri-urbant jordbruk i Tanzania.

MALIN TILLMAR är fil.dr. i företagsekonomi och professor i entreprenörskap vid Institutionen för organisation och entreprenörskap, Linnéuniversitetet. Hon forskar om entreprenörskap och förändringsprocesser i bred mening, inom olika typer av organisationer, sektorer och sammanhang. Genomgående teman är samspelet mellan entreprenörskap och strukturer – av materiella, sociala, eller diskursiva slag. Ett av hennes intressen är att lyfta fram och förstå former för entreprenörskap som inte uppmärksammas i gängse forskning. Entreprenörskap och organisatorisk förändring i och genom offentlig sektor, i Östafrika och på landsbygden, är sådana exempel. Kvinnors företagande är ett annat fokusområde.

Inom ramen för forskningsfältet genus och entreprenörskap är Katarina Pettersson och Malin Tillmar två av fyra forskare i det virtuella excellenscentret EMBLA (www.emblaresearch.se). Tillsammans bedriver EMBLA för närvarande studier av kvinnors företagande på landsbygden.

Föreliggande rapport har författats inom ramen för forskningsprojektet ”Grön omsorg” på lantgårdar i Sverige – Genusperspektiv på entreprenörskap i en förändrad välfärdsstat, finansierat av Forte, Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd (2015-01053), som vi bedriver 2017-19.

Katarina Pettersson
Sveriges lantbruksuniversitet
Institutionen för stad och land
katarina.pettersson@slu.se

Malin Tillmar
Linnéuniversitetet
Institutionen för organisation och entreprenörskap
malin.tillmar@lnu.se

Sammanfattning

Grön omsorg finns i skärningspunkten mellan landsbygdsutveckling, entreprenörskap, en välfärdsstat öppen för privata vårdgivare och ett samhälle präglat av genus. Grön omsorg och dess hinder och möjligheter kan därmed förstås på flera olika sätt, ur olika perspektiv. En växande forskning visar att det är vårdande, rehabiliterande och hälsobringande att vara med djur – bland växter och i natur. Även om det finns forskning om de positiva effekterna, saknas både kunskaper om och visioner om och praktiker för hur dessa gröna omsorgsverksamheter kan organiseras på ett bra sätt. Det råder osäkerhet för vem de ska erbjudas – individer som betalar ur egen ficka eller som en allmän offentlig välfärdstjänst – vem som ska tillhandahålla verksamheter, samt hur de människor och organisationer som tillhandahåller verksamheter kan få goda förutsättningar och villkor för att bedriva bra verksamheter. Syftet med det forskningsprojekt som rapporteras här är att öka kunskapen om grön omsorgsverksamhet på lantgårdar i Sverige i genus- och entreprenörskapsperspektiv. Vi har studerat tolv gröna omsorgsverksamheter på olika platser i Sverige och vi har intervjuat 8 män och 11 kvinnor, som är aktiva i verksamheterna.

Våra resultat visar att grön omsorg är ett relativt begränsat fenomen i Sverige och att trenden inte förefaller vara expansion, såsom i andra länder som Norge och Nederländerna, även om enstaka gårdar expanderar sin verksamhet. Resultaten visar att grön omsorg görs ”med hjärta och kropp”. Alla de intervjuade personerna är motiverade att bedriva grön omsorg för att skapa hälsa och livskvalitet för deltagarna genom att bruka djur och natur på olika sätt. De flesta verksamheter vi har intervjuat tillhandahåller daglig verksamhet enligt LSS för vuxna människor med olika funktionsvariationer och i något fall social omsorg enligt SOL. De agerar därmed på en så kallad offentlig marknad, som styrs och kontrolleras av flera olika myndigheter. Vi ser att olika kommuner och olika verksamheter har hittat skilda organisatoriska lösningar för att kunna erbjuda grön omsorg till sina deltagare.

Den stora utmaningen för samtliga aktörer är kontrakten med kommuner, landsting eller andra organisationer och/eller individer, som är beredda att betala för deras tjänster. Tillräckligt höga ersättningsnivåer, för att täcka kostnaderna, och tillräcklig långsiktighet i kontrakten, för att kunna planera och utveckla verksamheterna, tycks vara svårt att åstadkomma. Bara i något enstaka fall är den intervjuade nöjd med den ekonomiska ersättningen. I något fall är ersättningen obefintlig eller marginell och verksamheten bedrivs i stort sett ideellt.

För lantbrukarna på de aktiva gårdarna är liv på gården, att bevara gården i familjen och en levande landsbygd viktiga motiv. Vi finner starka inslag av landsbygds-

entreprenörskap som skapar sociala värden och värden för den bygd där det finns vid sidan om ekonomiska värden – och inte främst en inkomstkälla som möjliggör lantgårdars överlevnad. Vi ser att de gröna omsorgsverksamheterna utvecklar människor, landsbygd och i viss mån också djur och natur, bland annat genom ett ”anknytande lantbruk” som skapar relationer människor emellan och mellan människor och djur.

När det gäller genus ser vi att grön omsorg innebär, både, en reproduktion av genusmönster och ett visst mått av förändring. Genusarbetsdelningen är ofta traditionell genom att männen ofta jobbar utomhus med maskiner och stora djur, medan kvinnorna sköter matlagning och smådjur. Kvinnorna har haft hand om barnen (när de var små) och männen sköter skogsbruket och jagar. Samtidigt har vi sett män som omskapat sin identitet, från bonde till ”omsorgsgivare”.

Innehåll

1. Inledning	11
2. Tolkningsramar och utgångspunkter	13
Grön omsorg	13
Genusperspektiv	15
Offentliga marknader	16
Entreprenörskap på landsbygder	17
3. Material och metod	21
Disposition av rapporten	24
4. Grön omsorg görs med hjärta och kropp	25
Att dela med sig av djur och natur	25
Motivation utifrån deltagarnas utveckling	26
Motivation utifrån gårdens utveckling	27
Arbete som omsorg	29
Ömsesidig omsorg mellan människor	32
Mellanmännsliga utmaningar	34
Mångsysslande och hårt arbete	35
Att skilja verksamhet från hem – eller inte	36
Grön omsorg genom samarbeten i bygden	37
5. Genus görs	41
Ägarförhållanden	41
Genuspräglade uppdelningar	41
Symbolik och föreställningar om kvinnor och män	45
Mäns och kvinnors identiteter	45
6. Grön omsorg på en offentlig marknad	47
Utförare av grön omsorg på uppdrag av kommuner	47
Lönsamhet och försörjning	49
Kommuner respektive verksamheter på gårdar – olika verkligheter?	50
Föreställningar som lever kvar?	51
Behov kontra resurser för olika målgrupper	52

7. Diskussion och slutsatser	55
Varför och hur bedriver människor på lantbruk verksamhet inom grön omsorg?	57
Hur görs genus på lantgårdar som bedriver grön omsorg?	58
Vilken roll spelar grön omsorg för landsbygden, lantbruket, familjen, kvinnorna och omsorgen?	58
Vilka utmaningar möter satsningar på grön omsorg?	59
Fortsatt forskning	60
Praktiska implikationer	60
Referenser.	63

1. Inledning

Grön omsorg finns i skärningspunkten mellan landsbygdsutveckling, entreprenörskap, en välfärdsstat öppen för privata vårdgivare och ett samhälle präglad av genus. Grön omsorg och dess hinder och möjligheter kan därmed förstås på flera olika sätt, ur olika perspektiv. Grön omsorg kan ses som: utveckling av omsorg och pedagogik; utveckling och multifunktionell användning av landsbygd och lantbruk; socialt entreprenörskap och som entreprenörskap inom, och emellan, privat, offentlig och ideell sektor. I den här rapporten kommer vi att beskriva och diskutera de här olika delarna av vad grön omsorg är, och innebär, för dem som driver gröna omsorgsverksamheter.

Lantbruk och landsbygd står inför utmaningar, men de rymmer också möjligheter genom alla de gårdar, djur och platser, som är stärkande för människor att vistas i. Det finns, och har funnits, olika satsningar i Sverige kring hur landsbygd och lantbruk kan utvecklas och användas samt för det som bland annat kallas grön omsorg eller naturunderstödd rehabilitering. I jämförelse med satsningar i andra länder, som Norge och Nederländerna, ter de sig ändå små och finns i tidsmässigt och geografiskt begränsade projekt.

Samtidigt är behoven av vård, omsorg och hälsosamma aktiviteter ökande, på grund av bland annat en åldrande befolkning, stressrelaterad och psykisk ohälsa och trender med fokus på hälsa. En växande forskning visar att det är vårdande, rehabiliterande och hälsobringande att vara med djur – bland växter och i natur. Även om det finns forskning om de positiva effekterna, saknas både kunskaper om och visioner om samt praktiker för hur dessa gröna omsorgsverksamheter kan organiseras på ett bra sätt, för vem de ska erbjudas – individer som betalar ur egen ficka eller som en allmän offentlig välfärdstjänst – vem som ska tillhandahålla verksamheter, samt hur de människor och organisationer som tillhandahåller verksamheter kan få goda förutsättningar och villkor för att bedriva bra verksamheter.

Syftet med det forskningsprojekt som rapporteras här är att öka kunskapen om grön omsorgsverksamhet på lantgårdar i Sverige i genus- och entreprenörskapsperspektiv. Våra forskningsfrågor har varit:

1. Varför och hur bedriver människor på lantbruk verksamhet inom grön omsorg?
2. Hur görs genus på lantgårdar som bedriver grön omsorg? På vilka sätt utmanas respektive reproduceras genuspräglade uppdelningar, symboler, identiteter samt ägarförhållanden genom start och drift av sådan verksamhet?

3. Vilken roll spelar grön omsorg för lantbrukets överlevnad, familjens försörjning, kvinnors ekonomiska oberoende, bättre omsorg och en utveckling av landsbygden?
4. Vilka utmaningar möter satsningar på grön omsorg, till exempel i form av lagar och regler, ägarförhållanden, arbetsvillkor och inkomster?

2. Tolkningsramar och utgångspunkter

För att förstå och tolka det vi har sett, erfarit och hört berättas genom vårt arbete i projektet, samt för att skapa mer kunskap om grön omsorg, har vi använt en rad definitioner av begrepp och tolkningsramar (teorier). I det här avsnittet beskriver vi dessa och i rapportens diskussionskapitel knyter vi tillbaka till dem.

Grön omsorg

Vi har valt att använda begreppet grön omsorg i rapporten. Det finns många olika ord för att beteckna detta fenomen, i tidigare forskning samt i satsningar av olika organisationer, i olika länder. På engelska används exempelvis, vid sidan om green care (grön omsorg), care farming (omsorgslantbruk) nature assisted therapy (naturunderstödd terapi) och social farming (socialt lantbruk). I Norge finns en satsning från en myndighet, och en förening för gårdar, båda kallade Inn på tunet (www.innovasjon Norge.no/no/landbruk/Tjenester/nye-lokalmat-sider/inn-pa-tunet/, 18-03-05; www.innpatunet.no, 18-03-05). I Nederländerna förekommer begreppet zorgboerderijen (www.zorgboeren.nl/, 18-03-05), vilket betyder ”omsorgsgård” (www.ord.se/19-01-14). I Sverige har Lantbrukarnas Riksförbund (LRF) i sina satsningar kallat det grön omsorg (LRF, 2010) och Hushållningssällskapet (HS) har jobbat för det de kallar Grön Arena (hushallningssallskapet.se/tjanster-produkter/foretagsutveckling/landsbygdsutveckling/gron-arena/, 18-09-10). Det finns också andra satsningar såsom Naturunderstödd rehabilitering i Region Skåne (vardgivare.skane.se/vardriktlinjer/sjukskrivning/naturunderstodd-rehabilitering/, 18-09-10).

Grön omsorg kan, enligt tidigare forskning, brett definieras som: ”att använda naturen för att skapa god hälsa” (Sempik, Hine & Wilcox, 2010). Den något smalare definition, som vi har haft som utgångspunkt i projektet, ser grön omsorg som: ”användningen av lantgårdars djur, växter, trädgårdar, skog och landskap för att främja mental och fysisk hälsa samt livskvalitet, för olika grupper av klienter” (Dessein & Bock, 2010). Vi återkommer till ett förslag på utveckling av den i rapportens diskussionsavsnitt.

Vi tänker oss att det innebär att *grön* samlande står för djur, växter, trädgårdar, skog och landskap på (och omkring) lantgårdar och landsbygden. Alla dessa fenomen är ju inte gröna, men det är bra med ett samlande begrepp som associerar till lantbruk och landsbygd. Vi menar också att begreppet *omsorg* är ett passande begrepp som är brett nog att rymma olika typer av verksamheter, till exempel relaterade till Lag om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS, 1993:387) i form av daglig verksamhet; socialtjänstlagen (SOL, 2001:453); aktiviteter för skolelever; samt rehabilitering och aktiviteter för människor med olika funktionsvariationer. Omsorg är ett passande begrepp för att det uttrycker det vi har sett att många av de intervjuade gör – och ger – genom sina verksamheter. En av intervjupersonerna (Felicia) uttrycker det på följande sätt: ”att jobba med hjärtat för de här personerna”, något som har som har fått inspirera titeln på rapporten. Detta citat ligger nära en beskrivning av omsorg som: både en kvalitet i olika relationer och en beteckning på bestämda verksamheter (Sörensdotter, 2008). Omsorgsarbete har ofta kopplats till kvinnor och moderlighet, men på samma sätt som Sörensdotter (2008) kommer vi att se det gröna omsorgsarbetet kan vara ”genusöverskridande”.

De människor – som i den ovan definitionen ovan kallas klienter (Dessein & Bock, 2010) – har vi valt att kalla deltagare, i rapporten. Det är ett begrepp som många av de intervjuade använder, eftersom deras verksamheter ofta omfattar daglig verksamhet där deltagare är med för att arbeta och delta på gården. Vi har också valt att använda ordet funktionsvariation, istället för begrepp som handikapp eller utvecklingsstörning, som kan uppfattas som nedsättande. De senare orden förekommer dock i några intervjuer som vi citerar.

Tidigare forskning om grön omsorg har funnit att det är en växande typ av verksamhet i Norden (Berget m.fl., 2012), och i övriga Europa (Dessein & Bock, 2010). Men utbredningen varierar och i ett europeiskt perspektiv ser Norge ut att ligga ”i täten” av denna utveckling, med ett relativt sett stort antal gröna omsorgsgårdar – och Nederländerna, Italien, Österrike, Tyskland och belgiska Flandern följer därefter (Hassink & van Dijk, 2006). Mycket av forskningen om grön omsorg har fokuserat på effekter eller terapeutiska värden för olika klientgrupper (Annerstedt & Währborg, 2011; Ferwerda-van Zonneveld m.fl., 2012). Forskningsöversikter har pekat på en rad kategorier av effekter på deltagare/vårdtagare, inklusive: ”att klara sig”, förbättrad mental hälsa, fysisk aktivitet, struktur och meningsfullhet, värdighet genom att utföra ett arbete samt sociala ”vinster” (Steigen, m.fl., 2016).

Grön omsorg ses ibland innebära ett förändrat jordbrukande, till exempel som en ”funktion” i ett multifunktionellt jordbruk (Hassink m.fl., 2007). Grön omsorg har också setts som en entreprenöriell strategi bland lantbrukare (Hassink, Hulsink & Grin, 2016). Hassink & van Dijk (2006) pekar också på betydelsen av grön omsorg ekonomiskt för lantbruk och landsbygden; på stärkta relationer mellan landsbygd och mer urbana miljöer samt på bevarande av landskapet. Andra har sett att introduktionen av grön omsorg på en lantgård har lett till ett ”anknytande lantbruk” (connective agriculture) där symbiotiska människa-djur relationer utvecklas mellan klienter och djur – samt där familjer på lantbruk mår bra av att tillhandahålla ”etisk vård” och själva få sociala värden av den gröna omsorgsverksamheten (Leck m.fl., 2014). På detta

sätt blir grön omsorg ett sätt för lantbrukare att få anknytning till människor och människor att få en anknytning till lantbruket.

Det finns ett par exempel på forskning, som likt vår, fokuserar på de som organiserar grön omsorg. Dessa har främst sett grön omsorg som en del i ett förändrat jordbruk och som ett element av gårdars multi-funktionalitet (Hassink, m.fl., 2007). I en studie har också föreslagits att grön omsorg är en entreprenöriell strategi hos lantbrukare (Hassink m.fl., 2016). Pierre (2014) har pekat på att grön omsorg kan ses som ett samhälleligt entreprenörskap på landsbygden. Ingen av dessa tidigare studier använder ett genusperspektiv.

Genusperspektiv

Genusforskaren Joan Acker (1990) har utvecklat ett perspektiv på genus – ”det sociala könet” – som innebär att se att genus inte är något vi har, utan något vi gör, människor emellan. Enligt Acker görs genus i fyra olika processer:

- genusuppdelningar av makt, arbete, beteenden och rum
- symbolik och bilder (inklusive saker som kläder och språk) som uttrycker, förstärker eller motsäger uppdelningarna
- mäns och kvinnors identiteter
- samspel människor emellan (män och män, kvinnor och män, kvinnor och kvinnor).

I det ”genussystem” som skapas genom dessa processer sätts som görs som manligt, och hör ihop med män, ofta i en överordnad position till kvinnor aktiviteter, symboler och identiteter – vilka underordnas. Genussystemet handlar alltså om hur det som ses som kvinnligt och det som ses som manligt tenderar att separeras från varandra (segregering) – och att det som ses som manligt också betraktas som mera värt än det som ses som kvinnligt (hiearkisering). Genus har också en materiell aspekt, som har med tillgångar och resurser att göra. Hur genus ”görs” handlar om hur vi i samhället skapar, återskapar eller förändrar hur vi ser på kvinnligt och manligt.

Tidigare forskning om lantbruk och genus, i ett västerländskt sammanhang, har också funnit att ägarförhållanden präglas av genus. Lantbruksföretag ägs oftare av män än kvinnor och de präglas av ett ”patrilinjärt” arv – där män ärver av män, trots en genusneutral arvslagstiftning (Flygare, 1999; Javefors Grauers, 2003). När det gäller genusarbetsdelningen har den huvudsakligen gjorts genom att män arbetar ute och kvinnor inne (Niskanen, 1998). Män sköter jord, skog och djur som hästar, och senare kor, samt kör traktor. Kvinnor sköter barn, hushåll och smådjur. Tidigare var kor och mjölkning kvinnors ansvar. Traktorn och arbetet ute symboliserats som manligt, även om kvinnor deltar i arbetet (Flygare & Isacson, 2001). Även etiketten bonde är manligt genusstämplad, inte minst genom kopplingen till att genom hårt fysiskt arbete bruka en motsträvig natur (Saugeres, 2002). Dessa göranden av genus har förändrats över tid och forskning har bland annat visat att nya manliga identiteter utvecklats genom att

yngre män som är lantbrukare betonar sin omsorgsfullhet om natur, djur och sina barn (Bye, 2009; Coldwell, 2007). De identifierar sig därigenom som omsorgsfulla fäder och uttrycker alternativa sidor av sig själva och är mer mångfacetterade, i kontrast till bilder av hårdhudade män som bara intresserar sig för ett ”produktivistiskt” jordbruk, maskiner och jakt. I den här rapporten kommer vi att använda Ackers perspektiv på att göra genus, och forskningen som visar att mäns identiteter har förändrats, för att undersöka hur genus görs i gröna omsorgsverksamheter.

Offentliga marknader

Den gröna omsorgsverksamheten i Sverige finansieras ofta av offentliga medel, men bedrivs i privat regi och finns därmed på en så kallad offentlig marknad. En offentlig marknad är ett organisatoriskt arrangemang där det råder konkurrens mellan olika utförare av offentliga tjänster, samtidigt som det i grunden finns ett offentligt uppdrag för att se till att utförandet faktiskt sker och motsvarar samhällsbehov (LeGrand, 2007; Ferlie m. fl., 1996; Norén 2003; Kastberg, 2005). Genom att offentliga tjänster, såsom vård-, skola och omsorg successivt har avreglerats i Sverige, sedan 1990-talet, har privata företag i vissa kommuner och inom vissa verksamhetsområden fått möjlighet att utföra tjänster mot betalning från kommuner och/eller landsting och regioner. Utvecklingen är internationell och en del av en förändringsvåg som ofta betecknas med paraplybegreppet New Public Management (Hood, 1990; Almqvist, 2004).

De organisationer som möts på offentliga marknader kommer ofta från olika sektorer (offentlig, privat och civil) som präglas av olika ”logiker” (Berglund & Johannisson, 2012; Tillmar m.fl., 2018). Tidigare studier har funnit att samtidigt som organisationer på offentliga marknader i vissa fall präglas av opportunistisk (LeGrand 2007; Almqvist 2004; Kjellberg & Helgesson 2007), finns det även verksamheter som drivs av andra intressen – som att erbjuda alternativa tjänster – och som har ett mer långsiktigt handlande, i form av till exempel samarbetsrelationer (Ahrne m.fl. 2015; Ferlie m.fl. 1996; Kastberg 2005; Pettersson & Hedberg, 2013; Yttermyr, 2013).

Offentliga marknader är medvetet organiserade av personer, ofta anställda vid myndigheter (Ahrne m.fl., 2015) – och marknaderna kan förstås med utgångspunkt i sina formella och strukturella villkor (Ferlie m. fl., 1996; LeGrand 2007). En viktig formell struktur är förstås vilken avtalstyp och upphandlingslagstiftning som tillämpas (Tillmar, 2004). När så kallade alternativa utförare av välfärdstjänster gjorde entré på bred front i Sverige under 1990-talet reglerades de flesta verksamheterna av Lagen om Offentlig Upphandling (nu LOU 2007: 1091). Enligt LOU kan en viss verksamhet kontrakteras under en given tidsperiod (exempelvis 3–5 år), för en given summa. År 2010 infördes även Lagen om Valfrihetssystem (LOV 2008: 962), som Sveriges 290 kommuner kan välja om de vill tillämpa i olika verksamheter. I de fall LOV tillämpas, är det deltagarna eller brukarna (som då blir ”kunder”) som väljer sin utförare. Utförarna ersätts med ett givet belopp per tidsenhet och klienter. Exempel på kommunala verksamheter där LOV ofta tillämpas är hemtjänst eller LSS-stöd (LSS, 1993: 387).

Utöver upphandlingslagstiftning av avtalstyp har forskningen visat att offentliga marknader påverkas av verksamhetens övriga reglering, vilken myndighetskontroll som krävs och tillämpas, den politiska situationen i den aktuella kommunen/regionen, resurser och resursfördelning samt marknadssituation i termer av så kallade inträdesbarriärer, de konkurrerande organisationernas storlek, samt verksamhetens geografiska belägenhet (Tillmar, 2004). Bland de informella villkoren som påverkar lokala offentliga marknader i Sverige kan nämnas olika traditioner av alternativa utförare, stororganisationslogik (Sundin & Tillmar, 2010), samt föreställningar om utförande organisationer baserade på genus (Tillmar, 2004) och etnicitet (Högberg m. fl., 2018).

De avregleringsreformer som genomförts i Sverige de senaste tre decennierna har syftat till större mångfald i vården, fler småföretag eller en ökad andel kvinnor som är företagare, men har inte alltid fått de effekter politikerna hoppats på. Tidigare studier har bl.a. visat att stora privata företag och/eller företag som ägs och drivs av män har tagit marknadsandelar samt att villkoren har varit tuffa för små företag (Sköld & Tillmar, 2015; Sundin & Tillmar, 2010). I dagens akademiska, såväl som allmänna debatt, hörs allt oftare kritiska röster om olika former av New Public Management, däribland överflyttning av vård- och omsorg till privata aktörer. Fortfarande inför dock allt fler kommuner LOV. Enligt den senaste statistiken från Sveriges Kommuner och Landsting (SKL, 2017) hade 161 av landets 290 kommuner infört systemet i någon av sina verksamheter. Ytterligare 14 kommuner hade beslutat om att införa LOV:en och 32 kommuner till utredde frågan, som är politiskt laddad.

Vi menar att grön omsorg behöver förstås mot den här bakgrunden, eftersom verksamheterna agerar på och finansieras genom offentliga marknader. Av SKL:s rapport (2017) framgår också att anställningarna ökat kraftigt inom just den sociala omsorgen det senaste decenniet och att det skett hos just privata utförare. Stöd och omsorg till personer med funktionsnedsättning enligt LSS (Lag 1993:387) nämns särskilt. Flertalet av de verksamheter som vi kommer att studera i den här rapporten finns i just den kategorin.

Entreprenörskap på landsbygder

Ofta målas landsbygden i dystra nyanser, vilket till exempel kommer till uttryck i formuleringar som att vi ska sträva efter en levande landsbygd och att hela landet ska leva, som om landsbygderna vore döende. Utmaningar i form av dåligt betalt för lantbrukets produkter, bristande ekonomisk tillväxt, utflyttning, åldrande, skolnedläggningar, affärsdöd och att staten lägger ner service på landsbygden lyfts inte sällan fram i debatten. Dessutom framställs landsbygden inte sällan som omodern och traditionell, inte minst i termer av genus (se Stenbacka, 2011). Men människor gör också saker i stort och smått för att förändra sin, sin gårds och/eller sin bygds situation. Vi har valt att använda ett entreprenörskapsperspektiv i rapporten för att undersöka de idéer och de handlingar som människor har omsatt i sina gröna omsorgsverksamheter och de landsbygder där de finns.

I dagligt tal likställs entreprenörskap ofta med antingen start eller drift av små- eller medelstora företag. Det gäller även viss forskning, till exempel då ambitionen är att försöka ”mäta” entreprenörskap i olika länder (se www.gemconsortium.org). Ur vårt forskningsperspektiv är det dock viktigt att påpeka skillnaden. Entreprenörskap handlar, för oss, om att ha en ny idé, eller en ny kombination av resurser (till exempel viss kunskap och kompetens; djur, byggnader och mark/skog på lantbruk), marknader och målgrupper (till exempel kommuner och funktionsvarierade) – och att gå till handling genom att förverkliga denna idé eller kombination (se Schumpeter, 1934). Att förverkliga sin idé i handling kan man göra genom att starta ett eget företag, eller genom att initiera och genomföra en förändring till exempel i den organisation där man arbetar, vilket ibland kallas för ”intraprenörskap” (se Pinchot, 1985). Entreprenörskap kan också innebära att ”provocera och förändra strukturer”, till exempel i en landsbygd eller ett lokalsamhälle (Berglund, Gaddefors & Lindgren, 2016).

Driva företag kan man göra med eller utan en ny idé eller kombination. Alla företagare är alltså per definition inte entreprenörer – och alla entreprenörer inte företagare. Däremot är de vi har intervjuat för den här studien att karaktärisera som entreprenörer – antingen i eget företag eller inom ramen för någon form av familjeföretag. Det innebär dock inte att de alltid tänker på sig själva som entreprenörer. Ordet entreprenör är nämligen ”genusstämplat” som manligt (Ahl, 2006; Pettersson, 2004). Det är olyckligt, då deras entreprenörskap då blir osynligt i samhället, politiken och forskningen. Det finns dock studier som lyfter fram kvinnors entreprenörskap på landsbygden, men de har främst studerat företagande relaterat till lantbrukssektorn (Alston, 2003; Bock, 2004; Pettersson & Heldt-Cassel, 2014).

Vidare kan det finnas en föreställning om att entreprenörskap handlar om enskilda individer, som främst eller enbart drivs av ekonomiska motiv. I själva verket finns det allt från individuella till kollektiva entreprenörskapsprocesser, med mål som är allt från rent ekonomiska till rent sociala (Gawell m.fl., 2010). Entreprenörskap med sociala mål studeras inom det särskilda forskningsfältet ”socialt entreprenörskap”. Som vi ska se återfinns verksamheterna inom grön omsorg i spektrumet mellan det sociala och det ekonomiska, och processerna är ofta kollektiva. Omsorg är ju dessutom något som sker genom sociala relationer (se Sörensdotter, 2008).

Att vara företagare eller entreprenör på landsbygden och/eller på en lantgård har i tidigare forskning visat sig ha speciella förutsättningar beroende på ”landsbygdens särskildhet”, såsom avstånd, glesa strukturer och det speciella naturlandskapet (Westholm & Waldenström, 2008). Utmaningar som möter landsbygdens entreprenörer har också berörts i tidigare studier, exempelvis: långa avstånd till marknader, personal, service, insatsvaror, nätverk och tjänster samt bristfällig infrastruktur. Andra förutsättningar kan bland annat handla om tillgång till: naturresurser av olika slag, oanvända lantbruksbyggnader och stora ytor (till lägre pris än i urbana lägen), men beror förstås på vilken landsbygd som avses. Vissa forskare karaktäriserar entreprenörskap på landsbygden som innefattande handlingskraft och initiativförmåga, och har bland annat formulerat sig på följande sätt:

Landsbygden rymmer ett mycket bredare register av företagsamhet: vardaglig företagsamhet, verksamheter som byggs upp armerade med socialt engagemang och företag som genom att skapa unika produkter kan hävda sig på både den svenska hemmamarknaden och globala marknader. (Johannisson, 2008, s. 182)

Andra forskare har identifierat två olika idealtyper av entreprenörskap på landsbygden (Korsgaard m.fl., 2015). Den typ som kallas *entreprenörskap på landsbygden* (entrepreneurship in the rural) sägs främst skapa ekonomiska värden som inte kommer bygden till del och heller inte nyttjar bygdens särskilda resurser. Den typ som kallas *landsbygdsentreprenörskap* (rural entrepreneurship) bidrar däremot till de landsbygder där det finns och sägs också tydligare dra nytta av den specifika bygdens resurser. Verksamheter som karaktäriseras som landsbygdsentreprenörskap är på grund av sina kopplingar till en specifik bygd sällan benägna att flytta, till exempel på ekonomiska grunder. Detta entreprenörskap har också befunnits bidra med ett spektrum av värden – från ekonomiska, över socioekonomiska till sociala – till de landsbygder där de finns (Müller, 2013).

3. Material och metod

Vi har studerat tolv gröna omsorgsverksamheter (se Tabell 1 för en översikt över verksamheterna). Vi har intervjuat 8 män och 11 kvinnor, som är verksamma i verksamheterna. Intervjuerna har ibland skett med en person i verksamheten, ibland med två personer under en gemensam intervju, eller under enskilda intervjuer. Sammanlagt har vi genomfört 20 intervjuer. Vi har besökt 10 verksamheter (två verksamheter besöktes två gånger). Intervjuerna och besöken genomförde vi under tiden 5 juli 2016 –24 oktober, 2017. Vi tillbringade en dag (6-8 timmar) i de verksamheter vi besökte och intervjuerna pågick 1-3 timmar (inom ramen för dagarna). Vår ambition var att, där så var möjligt, intervjua par på lantgårdar med grön omsorgsverksamhet och mer traditionellt jord- och skogsbruk. Vår förförståelse var att grön omsorg utvecklats på lantbruk och vi var initialt intresserade av genusrelationer och deras eventuella förändringar, på grund av starten av grön omsorg, på lantbruk. Alla gröna omsorgsverksamheter som vi har identifierat bedrivs dock inte på (traditionella) lantbruk.

Alla verksamheter drivs heller inte av partners i form av man och kvinna, vilket vi inte heller förväntat oss. Ibland är andra familjemedlemmar (bland andra barn) involverade och ibland är det en enskild person, utan partner, som driver verksamheten. Där ett par är involverat i verksamheten eller lantbruket har vi har intervjuat var och en för sig samt genomfört par-intervjuer. Ibland har det inte varit möjligt med båda typer av intervjuer av olika skäl, såsom sjukdom. I några fall har intervjuer eller uppföljande intervjuer genomförts per telefon. I de allra flesta fall spelade vi in intervjuerna som ljudfiler och har sedan låtit transkribera dem i sin helhet.

Tabell 1. Översikt över studerade gröna omsorgsverksamheter.

	Verksamhet	Kött- eller mjölk- produktion	Jordbruksareal	Skogsbruk	Skogsareal	Fler inkomstkällor	Familjeföretag	Kontraktmodell
1	Allégården	Nej	50–99 ha utarrenderat	Ja	100–499 ha	Ja – företag	Make/maka Anders och Anna	Uthyrning till kommun
2	Bärbygården	Ja	100–499 ha delvis utarrenderat	Ja	>500 ha	Nej	Annan familjerelation Bengt och Bodil	LOU upphandling
3	Cedergården	Ja	>500 ha	Ja	>500 ha	Ja – pension	Make/Maka Carl och Cecilia	Uthyrning till kommun
4	Dahlagården	Ja	<5 ha	Ja	50–99 ha	Ja – företag	Make/Maka David och Dagmar	LOV
5	Ekegården	Ja	5–49 ha	Ja	100–499 ha	Ja – två anställningar	Make/Maka Erik och Eva	Enstaka platser
6	Furugården	Ja	100–499 ha	Ja	100–499 ha	Ja – en anställning	Make/Maka Folke och Felicia	LOV
7	Grangården	Nej	<5 ha	Nej	<5 ha	Ja – företagande och deltidсанställning	Nej Soloföretag Gunnel	Enstaka platser
8	Häggården	Nej	<5 ha	Nej	<5 ha	Nej	Make/Maka Henrik och Helga	LOU Upphandling
9	Irisgården	Nej	<5 ha	Nej	<5 ha	Ja – företag	Make/Maka Isak och Ida	Enstaka platser
10	Jordgubbsgården	Nej	<5 ha	Nej	<5 ha	Ja – deltidсанställning	Nej Soloföretag Johanna	Enstaka platser
11	Kogården	Nej	5–49 ha	Nej	<5 ha	Ja – anställning	Make/Maka Karin och Kurt	Privata kunder (företag och personer)
12	Liljegården	Ja	100–499 ha	Ja	100–499 ha	Ja – anställning	Make/Maka Lennart och Lotta	Inget avtal

Vi spenderade en dag i tio av de tolv verksamheterna (de vi intervjuade på plats). Ibland innebar det att vi deltog mer aktivt i verksamheten under dagen, till exempel hos dem som arbetade ensamma med deltagarna och inte hade möjlighet att ”gå undan”. I några fall innebar det att vi satt i de lokaler där verksamheten ägde rum och gjorde intervjuerna samtidigt som verksamheten pågick ”runt” oss – och att vi sedan fick gå runt och/eller delta i verksamhetens olika delar – till exempel ladugårdar med olika djur, snickerier, växthus, hönshus och hagar.

Några intervjuer och besök genomförde vi tillsammans, men merparten har var och en av oss gjort enskilt. Båda arbetssätten har sina för- och nackdelar. Det var exempelvis bra att göra gemensamma intervjuer och besök i början av projektet för att få gemensamma erfarenheter och utgångspunkter att diskutera och spegla de intervjuer och besök, vi gjort senare, i. Två par ögon och öron ser, hör och upplever också mer än ett par. Enskilda intervjuer har ibland gjort det lättare att få kontakt med dem vi har intervjuat och med deltagarna, vilket gjort att dessa besök inneburit mer av deltagande i verksamheterna (bland annat i frukost, lunch, fika, promenader, mys med djur, matlagning och massage) och samtal med deltagarna. Under besök och rundvandringar på gårdarna har vi fotograferat och efteråt har vi skrivit ner våra intryck från och reflektioner om intervjuer, gårdsbesök och observationer i form av fältanteckningar. Dels för att minnas och dels för att kunna dela intrycken och reflektionerna från verksamheterna med varandra, i de fall vi besökte dem på egen hand. I några fall samtalande vi också med personal anställda i verksamheterna under våra besök på gårdarna.

Rapporten innehåller en hel del citat från de transkriberade intervjuerna och text från fältanteckningarna. För att öka läsbarheten har vi ibland tagit bort enstaka småord och talspråk i citaten och vid vissa tillfällen lagt till något småord. Vi har ibland strukit delar, inom ramen för citat, som vi uppfattat som talspråk (stakningar, upprepningar) och utan större betydelse för sammanhanget. Dessa strykningar har vi markerat med tre punkter (...) i citaten. Vi har valt att använda fiktiva namn på de intervjuade och deras lantgårdar/verksamheter för att behandla dem konfidentiellt. I citaten har vi anonymiserat deltagarnas namn och genus genom att kalla dem till exempel NN och beteckna dem som hen.

Analysen av materialet från och om verksamheterna har vi gjort genom att vi båda läst alla de transkriberade intervjuerna (och i några fall lyssnat till de inspelade intervjuerna), fältanteckningarna och tidigare reflektionerna, samt titta på fotografierna. Vi påbörjade analysen ganska förutsättningslöst och arbetade med att tematisera grön omsorg utifrån intervjuerna. Vad görs i verksamheterna och varför? Det har fungerat som en inledande analytisk fråga. Vi har också tagit utgångspunkt i frågeställningarna i ansökan till projektet, men vår förståelse för grön omsorg förändrats genom analysen. Vi har använt och utvecklat de tolkningsramar och begrepp, som vi redogjort för ovan, genom att läsa andras forskning parallellt med analysen av materialet.

Vi har också haft en handfull samtal med andra aktörer som på olika sätt är involverade i grön omsorg, på Hushållningssällskapet, LRF samt andra forskare inom området. Samtalen dokumenterades genom minnesanteckningar. Samtalen har hjälpt oss förstå branschen och fenomenet grön omsorg och de villkor och förutsättningar

som omger den. Dessa intervjuer har också gett oss inblickar i de satsningar som genomförts och som pågår för att stimulera densamma.

Disposition av rapporten

I nästa kapitel analyserar vi hur den gröna omsorgen görs och sedan hur genus görs. I efterföljande kapitel diskuterar vi att de för gröna omsorgsverksamheterna finns på offentliga marknader och hur det påverkar deras villkor. Rapporten avslutas med ett kapitel med diskussion och slutsatser, där vi diskuterar och analyserar vad vi har sett och hört, under våra intervjuer och besök på gårdarna, utifrån de begrepp och tolkningsramar vi har valt. Vi besvarar också de inledande frågeställningarna, föreslår teman för fortsatt forskning samt diskuterar praktiska implikationer.

4. Grön omsorg görs med hjärta och kropp

Det här kapitlet handlar om hur och varför personer driver verksamhet på landsbygden inom grön omsorg. Vi diskuterar vad de faktiskt gör i sina verksamheter, vem som gör vad, hur och hur personerna resonerar kring varför de gör detta.

Att dela med sig av djur och natur

Att skapa hälsa och livskvalitet för olika grupper av klienter, genom att bruka djur och natur, är centralt i de gröna omsorgsverksamheterna. Lotta uttrycker tydligt drivkraften, att dela med sig, då hon säger: ”Det är fler som ska uppleva... Jag själv mår ju bra när jag är med djur och i skogen... Det är ju fler och fler som behöver det” (Lotta). Många av verksamheterna som vi har intervjuat ligger på lantgårdar, men inte alla (se Tabell 1).

Lantbruket har enorma resurser som kan användas inom omsorgen, menar Anders. Han understryker att det är känt sedan tidigare, och i nyare studier, att ”det gröna” är välgörande inom omsorg och säger: ”Om man tittar tillbaka. Var la man ålderdomshem? Här uppe ligger ett gult hus som har varit omsorg på landet... De gröna delarna måste de ha på sjukhusområden där du har sådana här platser, för då får du ett snabbare tillfrisknande” (Anders). Han säger också lite senare i intervjun att idén för honom att börja med grön omsorg var att djur och natur är bra samt att det fanns en efterfrågan och han tillägger: ”Sedan är det naturligtvis min egen övertygelse att djur och natur är bra” (Anders).

Verksamheterna, i denna studie, ligger ”i naturen”, på landsbygden med närhet till öppna fält, landskap och skog, vare sig de är på en lantgård eller inte. Verksamheterna har ofta trädgårdar med växthus och/eller odlingsbäddar för grönsaker och kryddor, samt ibland bärbuskar och fruktträd.

För Felicia har grön omsorg bland annat handlat om att ta hand om sina egna barn utifrån djur och natur, vid sidan om att dela med sig av gården. Hon är uppvuxen på en lantgård, med fosterbarn. Hon beskriver att hon både är intresserad av att jobba med människor och djur, samt att hon ville vara hemma med de egna barnen, när de var små. Hon och maken köpte en liten gård och hon förklarar: ”När barnen var

små tyckte jag att det var jätteviktigt. Vad är det för mat vi äter och så” (Felicia). När barnen blev äldre och ”flög ut” funderade Felicia på vad de kunde göra, med mer tid och oanvända byggnader på gården. De startade Bo på lantgård och hon beskriver att de vill dela med sig av gården: ”Vi tog emot människor som kom till gården, för gården, miljön, har så mycket att dela med sig av. Sedan har det alltid funnits i grund och botten, att ta emot människor som har behov av... Att få göra något mer. Att göra skillnad för någon” (Felicia).

Helga fick idén att utveckla grön omsorg inom ramen för sitt tidigare arbete, en skola med kurser bland annat för personer med lättare funktionsvariationer. På kvällar och helger tog hon hem eleverna och lät dem vara med hennes hästar och hundar. Hon berättar: ”Jag såg ju hur mycket de här djuren gjorde med de här människorna. Helt otroligt. De blev ju helt andra” (Helga). En annan av de intervjuade personerna jobbade också med funktionsvarierade människor innan hon startade grön omsorg. Redan då såg hon möjligheter med att jobba med natur och odling och hon menar att vistelse med djur, och i natur, skapar jämlikhet och samhörighet mellan människor, vid sidan om att det stärker deltagarnas självkänsla: ”Jag menar, det har inte med begåvningshandikapp att göra hur man klappar om ett djur eller njuter av en blomma, eller... ja. Så det är att hitta dom här jämbördiga [situationerna, vår anm.]. Vad ska man säga, jämlika, det har nog tilltalat mig” (Gunnel).

Ett par av de intervjuade har egna barn med diagnoser, som inspirerat till att starta grön omsorg. En kvinna berättar att hon slutade en tidigare anställning och startade grön omsorg på sin gård, bland annat beroende på att hennes barn hade en diagnos. Hon berättar att djuren och att bo på landet, i en lugn, miljö, betytt mycket för barnet, och: ”Då kände jag att: tänk att kunna få erbjuda det till någon annans barn, eller vuxna. Att ha en sådan verksamhet som jag vet betyder så mycket” (Johanna).

Motivation utifrån deltagarnas utveckling

Intervjupersonerna lyfter fram att en motivation och meningsfullhet för dem finns i att se deltagarnas utveckling. David och Dagmar pratar om det som att ta fram ”guldkornen” i deltagarna: ”Just att hitta de här guldkornen alltså. Det är ju så alltså när vi har sett de här personlighetsförändringarna... när vi tänker tillbaka på hur de var från början”. ”Ja, många har ju blivit tryggare”. ”Ja, förhoppningsvis har man ju gett dem något”. Oavsett vilken typ och nivå på arbetet som deltagarna utför, vittnar många av de intervjuade om att deltagarna mår bättre och har utvecklats genom det gröna omsorgsarbetet.

Bengt berättar om hur bra det varit för en av deltagarna att arbeta med hästar: ”MM som älskar häst. Det är ju klockrent för hen... Hen har en påse med eget grimskäft till hästen. Och då är hen ju nöjd med den dagen. Och det är ju inte så lätt annars att få komma in i sådana sammanhang; att få pyssla med en häst” (Bengt). Men Bengt menar att det behövs satsningar från kommuner på grön omsorg för att öppna (fler) gårdar för deltagare och ge dem möjligheter att få må bra, genom att exempelvis jobba med

hästar. Och hästar finns ju i alla kommuner, menar Bengt. Men det som saknas är att kommunerna vågar testa.

Eva beskriver att arbetet på gården gjort att deltagare känt sig hemma, blivit aktiva och fått rutiner. Hon berättar om en deltagare som vänt på dygnet och inte klev upp på dagarna och att arbetet på gården fått hen att:

Helt plötsligt kliva upp på dagarna, som egentligen inte alls vill åka buss, men gör det... Ja, helt plötsligt vara ute en hel dag, som blir trött och utifrån det kanske sover bättre på nätterna... Och det kommer folk till gården och hen tar hand om dem och berättar för fären. (Eva)

Eva ger också ett annat exempel på att omsorgen om djuren betytt mycket. Hon berättar om en person som hade arbetsträning på gården och att planen från början var att personen skulle vara där två timmar varannan dag:

Och när hen kom första dagen, efter två timmar gick hen inte hem och efter tre timmar hade hen inte heller gått hem. Och efter fyra timmar då fick vi säga till: ”Nu ska du nog gå hem”... Det ökade ju hela tiden och hen kände ju att djuren väntade på hen... Så hen vart ju kolossalt stark och hen började så småningom jobba heltid. (Eva)

Motivation utifrån gårdens utveckling

Merparten av dem vi har intervjuat har utvecklat grön omsorg på aktiva, eller tidigare aktiva, lantbruk. Ofta har någon av makarna då vuxit upp antingen på den aktuella gården eller på en näraliggande gård. De verksamheter som utvecklats på gårdar utan aktiva lantbruk har ofta utvecklats av personer med intresse för både omsorg, djur och natur, men utan lantbrukarbakgrund. En av de intervjuade berättar:

Vi har vuxit upp i villasamhälle båda två. [Maken] har inte varit så djurintresserad utan där är det jag som har varit den drivande. När jag var liten så samlade jag på alla möjliga djur och byggde små inhägnader till sniglar, och här bodde de här tusenfotingarna, och här bodde de här. Jag ville alltid ha massor med djur liksom... Sedan blev det också att jag skaffade djur och sedan måste man reda ut det också. (Karin)

De gårdar som har aktiva lantbruk är av naturliga skäl ofta större än de andra gårdarna. För lantbrukarna på de aktiva gårdarna är liv på gården och en levande landsbygd viktigt att arbeta för och bidra till. I deras fall står inte bara omsorgen om människor (deltagare) i centrum för verksamheten, utan också gården i sig. Grön omsorg blir därigenom ett medel för att bevara och/eller utveckla gården, samtidigt som gården kommer till nytta för andra grupper av människor. Lantgården blir i en del av dessa berättelser ett slags subjekt i sig, en plats som visserligen behöver tas om hand, men som har en existens i sig själv som i någon mån består, delvis oberoende av de specifika människorna. Samtidigt är gården kopplad till släkt och arv genom att denna plats är speciell och förs över mellan generationerna. Anders är andra generationens bonde på

sin familjegård – som nu bevaras för en framtida generation genom kompletterande verksamheter – och uttrycker det på följande sätt:

Annars blir det mycket känslor när man har gårdar och så. Det är ju det. Men ändå man måste hitta en professionalitet i det hela också. Att det inte går för mycket på känsla. (Anders)

De känslomässiga banden till gården – och skogen i synnerhet – är tydlig också hos David. Han uttrycker glädje över att kunna behålla gården genom den här verksamheten, men även en viss sorg över att inte längre vara en traditionell mjölkbonde.

Jag inte är mjölkbonde längre. Det är ju en identitet som har försvunnit för mig. Jag är ju lite identitetslös nu, det låter kanske väldigt dramatiskt och säga det, men jag är det. För vad ska jag titulera mig som egentligen? (David)

Eva och Erik har ett aktivt lantbruk på en släktgård, som de flyttade till för nästan tjugo år sedan. De har, som de beskriver det, fyra ”ben” på gården: hästar, får, jord/skog och grön omsorg: ”Grön Arena det är ju att man på något vis ska få ett ben till att stå på, på gården och då betyder ju det att, om man har jobb utanför gården, för att dra runt allt det här, då måste man ha en rimlig ersättning för det man gör på gården, när man är hemma” (Eva). Eva beskriver det som att de också tidigare jobbade med kombinationen jord, djur och människor. De arbetade då, och arbetar fortfarande, vid sidan om arbetet på gården. Hon tänker tillbaka och berättar att tankarna på att ta emot ungdomar på gården fanns redan tidigt:

Då, så odlade man och skötte djur och så hade man alltid människor omkring sig... alltså elever... Och trivdes bra med det och vår förhoppning det är att vi skulle vilja jobba med barn och ungdomar... kanske de här som inte går till skolan alls, utan är hemmasittare. (Eva)

I några fall har vi sett att grön omsorg ”väckt upp” gårdar efter år av inaktivitet, då de intervjuade arbetade på andra platser och/eller i andra branscher. Bengt har tidigare haft arbeten och uppdrag utanför gården, men startade sedan grön omsorg tillsammans med sin dotter. Han beskriver att det öppnar gården och ger möjligheter för barnen, på följande sätt:

Det är ett sätt att hålla landsbygden levande. Jag menar lagården står inte förfallen längre, utan nu är det ju liv i den och den används... Det är mycket roligare än en tom lagård. Den har ju stått tom i trettio år... Nu har vi ju ett ben för Bodil att driva vidare om hon vill det. Och så har vi skogsbruket och så har vi jordbruket... Det finns en bättre framtid för gården nu tycker jag, än det gjorde för tio år sen... Tack vare Grön Arena har vi... fått en fin gård. Vi underhåller bostäderna. Det är inget som står och förfaller, utan vi vill ha det snyggt och rent. Ja, det är liv och rörelse på gården. (Bengt)

I andra fall tycks utvecklingen av grön omsorg varit mer akut, än i exemplet ovan. Ibland har man mött problem på lantbruket i form av fallande priser på den jordbruksprodukt man producerat, ökande priser på insatsprodukter eller andra kriser

som sjukdomsangrepp på djurbesättningar, eller bränder på gårdar. Ibland har större eller mindre "livskriser" – såsom sjukdom och skilsmässor – lett till förändringar som inbegripit utvecklingen av grön omsorg. En av de intervjuade berättar att en specifik händelse fick henne att börja jobba hemma på gården – för att hinna ta hand om djur och gård på dagtid och vara med barnen på kvällstid:

Hästarna har rymt och jag är ensam hemma och det spöregnar och är kolsvart. Då var det att trycka ner båda två [barnen] i vagnen, på med regnskyddet, på med pannlampan och ut och leta hästar. Barnen grät och jag grät – och hittar hästarna. Och hem och laga staket och då var det så här: "Det går inte!". (Karin)

I ett par fall har männen tagit över sina föräldrars gårdar och dragit på sig stora skulder på grund av stora ombyggnationer, som sedan förknippats med olönsam produktion. Det har i sin tur lett till att deras partners har måst börja jobba hemma på gården, för att gården ska finnas kvar i familjen. En kvinna var tvungen sluta sin anställning, utanför gården, för att starta grön omsorg. Hon är på så vis, i hög grad, den som möjliggjorde att gården kunde fortsätta vara familjens hem och inkomstkälla, trots stora banklån. Också en annan kvinna var tvungen att successivt avsluta sin anställning, utanför gården, och börja jobba hemma, som en del i en "räddningsaktion". Hon berättar:

Jag kom väl in i räddningsaktionen kan man säga ... Han ville bygga och vi satsade 7-8 miljoner för att bygga ut. Jag ville inte det, men. "Det är din föräldragård. Det är du som bestämmer. Du gör vad du vill". Då bestämde han sig för att satsa och då rasade det liksom. Då var vi tvungna att tänka om. Det var ju surt. Jag jobbade liksom heltid utanför, jobbade jättemycket här och ingen ekonomi.

Det finns också ett exempel på en man som i hög grad har anpassat sig till kvinnans vilja att leva på lantgård. Denna man deltar i arbetet med skog och andra sysslor, samt sköter bokföring och är rådgivare till hustrun, som driver verksamheten. Han har dock inte behövt sluta sitt arbete, utan har en högt uppsatt position i yrkeslivet.

De flesta av de intervjuade driver antingen flera företagsverksamheter, eller kombinerar grön omsorg med annan anställning eller aktivt jordbruk. Endast mycket få av de studerade gårdarna försörjer sig ett par på inkomsten närmast uteslutande från grön omsorg.

Arbete som omsorg

De flesta verksamheterna handlar om att tillhandahålla daglig verksamhet enligt LSS, och i några fall SOL. Daglig verksamhet handlar, kort sammanfattat, om att deltagare arbetar på arbetsplatser med stöd. Det arbete som deltagarna gör i de olika gröna omsorgsverksamheterna i denna studie innebär allt från att mata kaniner och ge dem vatten, rensa burar, plocka ägg hos höns, mata grisar, rykta hästar, mocka hos hästar, laga stängsel, köra traktor till att baka och laga mat. För att erbjuda meningsfullt arbete under vinterhalvåret har flera gårdar också byggt snickeriavdelningar, i en uppvärmd

del av till exempel en ladugård. Olika former av hantverk förekommer också, i form av möjligheter till pyssel, vävning, sömnad, broderi och stickning. Som vi ska komma tillbaka till är arbetsuppgifterna ibland traditionellt genusuppdelade.

Eftersom deltagarna ska arbeta på gården är begreppet grön omsorg är inte riktigt rättvisande, reflekterar Isak. Arbetet i hans verksamhet handlar främst om att ta hand om djur, vedklyvning och trädgårdsarbete. Den dagen Katarina (en av rapportförfattarna) är på besök inleds dagen med planering och frukost – och följs av arbete med hästarna:

Efter frukost och planering av dagen klär vi oss för att tillbringa denna lite gråmulna höstförmiddag utomhus. Jag strosar, genom trädgården, mot stallet och den leriga lilla hagen. Där är en av deltagarna redan igång med att med vant handlag rykta en av hästarna. NN öppnar elstängslet och kliver in. Jag stannar utanför stängslet. En annan deltagare kratsar hovarna på en häst. När detta arbete är klart tar vi en promenad med hästarna genom skogen. En liten grupp om tre deltagare, två hästar och jag trampar fram på den leriga vägen. Det doftar våt mossa, lera och gulnande löv. På sina ställen porlar vatten i diken. Vi passerar en granngård där NN hämtar en hund, som glatt följer med på promenaden. NN småpratlar hela tiden ömt, med mjuk röst, och uppmuntrande med hästen hen leder. PP, som är ganska liten och kort, leder med säkert handlag en stor häst. (Fältanteckningar, Irisgården)

På Cecilia och Carls gård hyr de ut lokaler, djur och ”arbetsuppgifter” till kommunens dagliga verksamhet. Men paret deltar ändå i verksamheten ibland. Carl beskriver att deltagarna har gått med honom i skogen för att gallra plantor, eller för att laga stängsel och rensa ogräs på gården. Carl menar att deltagarna tycker att det är positivt att arbeta, han säger: ”De vill ju göra riktiga jobb. Alternativet hade ju inte varit riktiga jobb, när de suttit i någon lokal... och stoppat skruvar i påsar eller vad de gjort” (Carl).

Anders berättar att det var en process för honom att inse i vilken takt deltagarna har möjlighet att arbeta. Det sociala är ju viktigt och måste få ta sin tid. Att förbereda sig, klä om och fundera på hur något ska göras tar också sin tid. Målgrupperna varierar också över tid. När intervjun genomförs håller Anders på att bygga om, för att verksamheten ska passa deltagargruppen som den nu ser ut.

Vi bygger om, gör om verksamheten utifrån det klientelet vi har. De [tidigare deltagarna] kunde om man visade: ”Det här är ett trädgårdsland och nu ska du ta bort ogräset och det är morot och de ska vara kvar”. Det funkade. Men det gör det inte idag. Nu åker morötter och det åker allt möjligt, man har inte den känslan... Vi bygger om sådant. Det är sådana utmaningar på vägen att följa deras förutsättningar för man vill ju inte heller att det ska bli misslyckanden för en person som gör en arbetsuppgift eller gör något och känner: ”Det här blev ju fel!” Då är det upp till oss att ha en tydlig verksamhet så att vi kan ge dem rätt förutsättningar att lyckas. (Anders)

Flera av de intervjuade menar att deltagarna ser att det är ett viktigt jobb de gör, ofta genom att det är djur de jobbar med. Eva berättar:

Det, det i slutändan handlar om, det är att deltagaren själv känner att man klarar av att utföra ett meningsfullt jobb, som har en betydelse och då är djuren jätteviktiga. För att djur är helt kravlösa egentligen, men det måste skötas och det måste du göra varje dag.

Och det som också är, det är att man kan utifrån vad man själv har för problematik, så djur gillar rutiner. De vill ju att saker ska ske exakt på samma sätt och på samma tid varje dag och det passar ju kanske många deltagare då. (Eva)

Dagmar och David är inne på samma spår om att deltagarna ska förstå att de gör ett jobb. De berättar: ”Djuren måste ha mat. Alltså det här att någon ska bry sig om att de kommer... Att de behövs... Vi har en tjej. Hon är inte här idag, men det var nätt och jämt att hon skulle kunna ta ledigt för att hon skulle ju jobba. Det var ju arbetsdag, men nu skulle ju boendet iväg på en resa”. Dagmar och David berättar senare under intervjun att en av deras grundtankar i verksamheten är att deltagarna: ”De ska ju vårda istället för att vårdas, ta hand om djur och så”. Även Helga talar om vikten av olika ansvarsområden för deltagarna och att det är en anledning till att de har många olika sorters djur (hästar, hundar, katter, minigrisar, marsvin, höns och fiskar) i sin verksamhet. Hon säger: ”Det är ju jätteviktigt att de som är här ska få ett ansvarsområde. De här människorna har aldrig fått ta ansvar för något, utan har alltid känt att andra tar hand om dem. De växer jättemycket med det här” (Helga).

I vissa fall är deltagarna mer självgående, som i exemplet med ”hästpromenad” ovan där Isak inte följde med. I andra fall behöver deltagarna mer stöd och handledning i arbetet. Johanna beskriver att hon trodde att deltagarna skulle kunna jobba mer självständigt, innan de kom till hennes verksamhet. Det är många sysslor på en gård som är svåra för deltagarna. Trots det är det viktigt att de är med hela tiden. Johanna förklarar:

För dem är det deras jobb. De går till jobbet när de går hit. De jobbar med djuren. Även om de inte klarar så mycket självständigt tror jag de känner att de gör ett viktigt arbete och att det känns meningsfullt, även om det inte blir så mycket utträttat sett ur ett ”lantbrukarperspektiv”. Och kritiker mot grön omsorgsverksamheter, som tror att man får gratis arbetskraft, förstår inte vad det handlar om. (Johanna)

Deltagarna som har rätt till stöd enligt LSS får välja var de vill jobba och de har en ersättning för sitt arbete, berättar Dagmar. Det har inte deltagarna som kommer till gården i enlighet med SOL. Hon understryker också att de som kommer till gården därför bör kallas deltagare och inte brukare.

Trots många likheter finns också skillnader mellan gårdarna/verksamheterna i synen på deltagarnas arbete, såväl som i synen på djuren. Medan några ser det som av yttersta vikt att djuren bara är till för brukarna, har andra också vissa djur som ses mer som produktion i sig själva, till exempel köttkor och får. En del gårdar är noga med att påpeka att deltagarna är där för att få omsorg och utveckling (om än ibland just genom att de arbetar), medan andra tillstår att de gör arbete som även är av faktiskt värde för gården. Skillnaderna i synsätt hänger samman med gårdens/verksamhetens övriga produktion. Flera av intervjupersonerna är samtidigt noga med att understryka balansgången mellan att även om deltagarna ska känna att de gör ett riktigt arbete, får de inte bli utnyttjade som gratis arbetskraft. I de flesta verksamheter är stödet till och handledningen av deltagarna så resurskrävande att vi inte ser någon risk för detta. Likafullt är det, på grund av debatter och diskussioner de stött på, viktigt för flera

intervjupersoner att framhålla detta.

Flera av de intervjuade arbetar med deltagarna kring frågor om rörelse, mat, kropp och hälsa. Dagliga skogspromenader, ofta med en hund eller häst, för att få rörelse och balansträning, ingår i flertalet verksamheter. På några ställen erbjuds också massage. Sund matlagning och bakning, ofta tillsammans med en eller flera deltagare förekommer också. Särskilt på en av gårdarna är hälsosam mat en bärande aspekt och brukarna får frukost på morgonen när de anländer till gården, mellanmål på förmiddagen och dagen avslutas med lunch. Måltiderna ska vara nyttiga och vegetariska, samt tillagas av ofta av ekologiska och närproducerade produkter. Isak menar att brukarna behöver bättre näring för att orka arbeta på med djuren och andra fysiska aktiviteter. Maten tillagas på gården och brödet är hembakat. Lunchen lagas tillsammans med brukarna och syftar också till att de lär sig mäta och ha rätt mängd av till exempel salt genom att prova, göra fel och ändra sig. Isak berättar: ”Vi går in vid halv ett och så lagar vi mat tillsammans... Det är rent pedagogiskt... Det funkar när de får en fysisk upplevelse... så känner de det: ’Det här gick ju inte att äta. Nu gjorde jag ju fel’. Då vet de det nästa gång: ’Okej, mindre’” (Isak). Han beskriver att det har fungerat bra och att deltagarna har funnit sina olika roller i köket.

Den gröna omsorgen handlar om att erbjuda människor (deltagare) möjligheter att möta och arbeta med djur och natur och därigenom få omsorg. Men vi har också sett hur djur och natur tas om hand på ett omsorgsfullt sätt. Flera av de intervjuade förefaller också ha ett visst ”miljötänk”, i sina verksamheter, men också i tidigare arbete. På en gård, exempelvis, hade de tidigare ekologisk äggproduktion, på en annan ekologiska grisar och ytterligare en annan av de intervjuade bedrev ekologisk spannmålsproduktion. Ett annat gemensamt drag hos många av verksamheterna verkar vara ett kyrkligt engagemang i någon form.

Ömsesidig omsorg mellan människor

Omsorgen skapas också ömsesidigt mellan människor. Det är alltså inte bara de intervjuade som ger deltagarna omsorg, deltagarna ger också dem omsorg. Deltagarna ger dessutom varandra omsorg sinsemellan. Ett exempel på det beskriver Katarina (en av rapportförfattarna) i fältanteckningarna efter sitt besök på en gård:

Det var så fint när vi var inne i stallet och NN och jag skulle väga upp höet. XX var också där och då berättade NN: ”Men vem var det som fick dig att prata då, XX”? XX svarade: ”Ja, men det var ju du”. Det hade tagit mellan ett och två år innan XX hade börjat prata, sen hen började vistas på gården. Nu var hen ganska pratsam med mig och berättade en del saker, även om hen var lite blyg... Båda två sa senare att de trivdes att jobba tillsammans. Sen verkade inte alla trivas lika bra med att jobba med varandra. (Fältanteckningar, Bärbygården)

Eva ger ett exempel på att omsorg sinsemellan deltagarna är ett inslag som hon vill ha i verksamheten. Men det har varit svårt att få till, eftersom hon sällan haft mer än en,

eller två, deltagare åt gången. Hon säger: ”Den här interaktionen mellan människor och den sociala biten, så behöver man ju vara mer än en då. För det är många saker... som ska komma ut som ett resultat... Det kan ju vara det här att passa, att man ska vara i ett socialt sammanhang” (Eva). Flera av de intervjuade är också inne på att deltagarna ger dem omsorg: ”De är så fina människor. De är ju så äkta. Det finns inga baktankar, eventuellt lite snällbus. De är så kärleksfulla och varma så det är en glädje att få jobba med dem” (Johanna).

I flera fall mår de intervjuade själva mycket bättre nu, när de jobbar inom grön omsorg, än de gjorde tidigare. Någon beskriver en ”svajig period” som har stabiliserat sig sedan verksamheten påbörjades. En man har lidit av stress, var nära att ”gå in i väggen” och blev tvungen att dra ner på flera av sina engagemang. Verksamheten inom grön omsorg passar honom bättre än tidigare arbete. Han håller med när Malin (en av rapportförfattarna) tolkar det som att verksamheten är ”lagom” nu. På en gård har de en extra resursperson som är där för att arbetsträna. Han har varit mekaniker tidigare, och besökt gården i den egenskapen, men fick sedan en utmattningsdepression. När det var dags för arbetsträning frågade han gården och Försäkringskassan om han kunde få arbetsträna hos dem för att få tillbaka hälsan. En man fick sluta med lantbruket på grund av ryggsproblem och fick sedan en allvarlig diagnos. Han har svårt med balansen, men deltagarna i den gröna omsorgsverksamheten hjälper honom mycket, berättar han: ”Om jag snubblar, så kanske du skrattar och tycker jag är full eller betar mig konstigt. Men när jag jobbar med en brukare så är jag inte det, utan det är: ’Hoppsan Isak! Hur gick det?’. Det är liksom ingen baktanke” (Isak). Isak påpekar också att hans nedsatta balans betyder att han förstår vad det innebär att ha problem med kroppen, vilket kommer till användning i verksamheten.

För Cecilia och Carl har uthyrningen av lokaler på gården för grön omsorg inneburit något socialt, både för dem själva och för deltagarna. Cecilia berättar:

Vi gör ju inte det här för tjäna pengar. Vi har egentligen gjort det som en social grej och... Det har varit väldigt roligt och lärorikt för oss också att träffa sådana människor och se den utveckling som många har gjort, som är enorm. Det har funnits de, som på försök ville komma en dag, och som var som en mussla. Och nu vill de vara året runt, dygnet runt, i princip. Och en som har haft flera vårdare hos sig, och självska debeteende, och som är en annan människa idag; toppenglad, positiv. (Cecilia)

I en annan verksamhet lyfter intervjupersonen också fram det sociala engagemanget som viktigt – och att pengar eller gratis arbetskraft inte får vara en drivkraft för grön omsorg. Han beskriver att han avråder de potentiella verksamheter, som främst tänker på intäkten, och beskriver vilket råd han ger dem:

De har ju tänkt billig arbetskraft. Och även de som har ringt och frågat: ”Vad får du betalt?”. ”Fel öppningsfråga”, sa jag och avslutade det. Jag är så pass frank för då har du inte tänkt: Det här är ett socialt engagemang. Och det ska sitta i grunden i en människa annars ska du inte ge dig in i det här. (Anders)

Han menar att det är viktigt för branschen grön omsorg, som är liten och utsatt, att alla ”brinner” för verksamheten, har ett engagemang och gör ett bra arbete. Den ska

inte omges av kritik eller debatter: ”Nej, alla ska göra det j-ligt bra från början. Det gäller också att alla yrkesbröder och -systrar följer upp det här och gör det bra. Om jag har haft möjlighet att kunna avstyra dåliga exempel så försöker jag göra det” (Anders).

På Dahliagården jobbar en dotter i verksamheten ibland, det är också delvis hennes djur (hästar och kaniner) deltagarna jobbar med på gården. Även sonen är med ibland. Dagmar och David beskriver det som att det är familjär stämning med en mammafigur, en pappafigur och ungdomar, vilket är viktigt för de ungdomar som är deltagare i verksamheten: ”För att många gånger är det så att när de kommer hit så har de varit utsatta. Det vet man ju. Det märker man och det är ju mycket. Och träffa ungdomar då som ja...”. Den andra fyller i: ”Ser dem”, och den andra fortsätter: ”... som ser dem och de bedöms som normala, om man nu kan uttrycka sig i de termerna. Och de pratar med dem på lika villkor och de kan ha kul ihop”.

En aspekt av att människor visar och ger varandra omsorg ser vi också i Gunnels verksamhet. Hon talar flera gånger under intervjun om vikten av att skapa jämbördighet mellan människor också i bygden, utanför verksamheten i sig. Hon beskriver bland annat hur hon hämtar deltagarna inne i samhället och handlar på vägen:

Jag hämtar här i VV och när vi kommer fram, ja... oftast handlar vi lunchmaten på vägen och gör det helst i YY. Det är mataffär där... ja, göra det på orten. Det är ett sätt att, ja åt båda håll, visa att vi finns och även för omgivningen att möta människor med, kanske, speciella behov. (Gunnel)

Ibland ger djuren omsorg om deltagarna på ett mer aktivt sätt. Ett exempel är den gård där hunden NN bidrar med sitt arbete och ger kärlek till deltagarna. Bengt berättar:

Hon [hunden] är ju egentligen den bästa handledare vi har... NN tycker ju om alla. Hon kan slicka vem som helst, i ansiktet. Ja, där får de verkligen kärlek. Och det är många av våra deltagare som saknar det. De har inte fått det i hela livet, kanske. De har bara fått skäll; att de är dumma i huvudet. Ja, hon är duktig, tyr sig till och går här på dagarna. Och är med och knallar. Så hon gör ett bra jobb. (Bengt)

Mellanmänniskliga utmaningar

De mellanmänniskliga frågorna handlar dock inte bara om att ge varandra omsorg, utan kan också innebära utmaningar. Flera av de intervjuade lyfter just dessa frågor som en av de stora utmaningarna och svårigheterna de stött på i sin verksamhet. Det kan gälla att få deltagarna att fungera tillsammans i grupp och i lantgårdens miljö, likaväl som att få personalen att fungera i miljön.

På den största verksamheten i termer av antalet deltagare, har man möjlighet att ha olika grupper av deltagare på olika gårdar samt att ha särskilda lokaler och områden för de deltagare som föredrar och/eller behöver vara i avskildhet med sin handledare. I andra fall, på mindre gårdar, har vissa deltagare fått lämna gården för att de inte fungerat i gruppen eller i miljön. Alla potentiella deltagare i grön omsorg passar inte i

lantbruksmiljön, säger några intervjupersoner. Oftast löser sig sådana frågor genom att dessa självmant väljer en annan daglig verksamhet.

På några gårdar har inte heller personalen alltid passat för lantgårdsverksamhet. Anders menar att personalen ofta är väldigt duktiga på deltagarna som målgrupp, men att det inte är detsamma som att vara lämpad för att handleda dem i jordbruksrelaterat arbete.

Det var ju lite friktion i början och det har vi hittat lösningar, lite andra personalgrupper, sammansättningar som kom in ... det flyttades runt lite grand. De kände väl att det här kanske inte passade dem som var här och jobbade från början. (Anders)

Anders hyr ut lokaler och sin egen tid till kommunen, och är inte själv den som anställer personal. Han berättar om en tuff period då personalgruppen inte fungerade av dessa skäl. Men nu har han haft möjlighet att ha en dialog med den kommunala rekryterande chefen och diskuterat personalens profiler och problemen har löst sig. Han säger: ”Det var en gammal bondtant som kom, perfekt sade jag. Hon kommer från lantbruk själv och drivit mjölkproduktion och så. Vi pratar lite samma språk” (Anders).

Helga uttrycker också att det är svårt att veta vilken personal hon ska annonsera efter: ”En djurskötare som kan hantera förståndshandikappade? En omsorgspersonal som kan köra traktor”? Hon har också erfarenheten att det inte alltid är samma personer som kan hantera målgruppen bra, som också kan: ”gå ut och ta i lite och köra en skottkärra med hästskit” (fältanteckningar Häggården).

Mångsysslande och hårt arbete

Flera av de intervjuade lever på sätt och vis sin dröm, men alla är mycket hårt arbetande. Som en person uttrycker sig: ”Det är inte bara en dröm på ett papper, utan det är en verklighet också” (Bodil).

På liknande sätt som många egna företagare inom professioner som relaterar till vård- och omsorg, har de intervjuade fått lära sig de ekonomiska frågorna ”den hårda vägen”, utan att alltid ha ett intresse för ekonomi. De intervjuade leder deltagare, leder personal, sköter bokföring och är i några fall också aktiva som traditionella lantbrukare. De får också ofta vara chaufförer genom att deltagare ska hämtas och lämnas i en näraliggande ort – och kockar då maten ska lagas. Johanna säger: ”Nu gör jag allt: Jag är städare och inköpsansvarig och chef och... Det blir väldigt mycket (Johanna). Arbetet är ibland tröttande för de intervjuade och ofta ensamt. Johanna, som är ensam med deltagarna, menar att arbetet tar kraft och hon säger:

Just för att man har ansvar för någon hela tiden och jag har en busig filur... som jag måste ha koll på hela tiden... NN måste jag ju också ha koll på för hen kan få någon idé att börja göra någonting som blir jättekonstigt, som kan bli väldigt tokigt... Hen kunde öppna en grind och plötsligt var alla [djur] borta. Hen öser tio skopor, fast det ska vara en, för hen kan inte räkna... Så de är inte självständiga på det sättet. (Johanna)

Dagmar beskriver också jobbet som ensamt ibland. Hon gick från att vara anställd till att driva grön omsorg och saknar sina arbetskamrater. Hon har ett par andra verksamheter vid sidan om grön omsorg, för att, som hon berättar: ”Få komma ut och prata om något helt annat än jord och djur” (Dagmar). Gemensamt för de flesta vi har intervjuat är att de sköter både lantbruket (gården och husen), och företaget (bokföring, fakturabetalning, personalfrågor) på kvälls- och helgtid, när deltagarna inte är på plats. Djurskötsel krävs också tidiga morgnar, sena kvällar och helger – varje dag, året om. Att driva grön omsorg är långt ifrån ett ”nio-till-fem-jobb”. För de flesta är det, enligt vår tolkning, mer av ett sätt att leva.

Att skilja verksamhet från hem – eller inte

Gröna omsorgsverksamheter görs på lantgårdar eller på andra platser på landsbygden. På dessa gårdar och platser bor nästan alltid också de intervjuade. De flesta har separata byggnader för privat boende och för verksamheten/deltagarna. Två huvudskäl har angivits för det: dels tillstånd och regelverk såsom krav för brandsäkerhet och anpassning samt dels för att värna om den privata sfären. I de utrymmen som avsätts för verksamheten kan deltagarna äta, byta om och ibland genomföra aktiviteter, såsom att laga lunch (som en del av verksamheten), göra pyssel, hantverk, gymnastik eller yoga. Utomhusmiljön delas dock i de flesta fall av lantbrukarnas/omsorgsgivarnas familjer och deltagarna i verksamheterna.

I flera fall startade verksamheten dock i hemmen, antingen i hela hemmet eller i vissa avgränsade delar av hemmet. När verksamheten sedan växt har den kunnat ”flytta ut”. De intervjuade vittnar om förbättrade arbetsituationer och privata situationer samt bättre upplevd kvalitet för brukarna då detta skedde. I flera fall har familjemedlemmar uttryckt att deltagare i hemmet inte är önskvärt för dem.

Ett par av verksamheterna arbetar med deltagarna i sitt hem. Hos Johanna äter deltagarna frukost, byter om, går på toa, lagar mat, äter lunch och mellanmål och vilar. Hon menar att hon har vant sig vid det: ”Jag har väl vant mig vid det. I början tyckte jag att det var ganska jobbigt. Fast då hade jag en deltagare som verkligen gick och tittade på allting och läste allting” (Johanna). Eva och Erik har också verksamheten i köket i sitt bostadshus. Eva menar att det fungerar, men att det sliter på hemmet och att det kan bli lite besvärligt om någon i familjen är sjuk och måste hålla sig borta från köket. Det vore också bättre för deltagarna med ett eget utrymme och känna att det är deras – och Eva och Erik har tankar på att bygga om ett hus på gården till lokaler för verksamheten. Samtidigt har de haft deltagare som uppskattar att få komma in i någons hem. Eva berättar: ”De värdesätter det här, att de fick komma hem till någon. Alltså att det fanns någon som öppnade dörrarna för en”. Även i de verksamheter där deltagarna har egna lokaler värnar ofta verksamhetens ägare om den familjära stämningen.

Grön omsorg genom samarbeten i bygden

Många, men inte alla, verksamheter samarbetar med andra lantgårdar och verksamheter i bygden på olika sätt. De aktiva jordbruken berättar om att de hyr tjänster och maskiner av varandra och att de anlitar lokala entreprenadföretag för till exempel skogsavverkning och annat som kräver särskild maskinutrustning. Under intervjun med Bengt frågar den som intervjuar om deras relationer till människor som bor runtomkring, eftersom flera grannar kommit på besök under dagen. Bengt berättar att de är en ”öppen gård”. Det har bland annat betytt att grannar och kompisar kommer till gården, pratar lite, lånar verktyg eller maskiner och att de hjälper till med saker, som att snickra. ”Ja, jag tycker att det är lite roligt att det kommer och går lite folk här. De känner att de är välkomna” (Bengt). Karin berättar om sin önskan, och samtidiga svårigheter, med att ha en öppen gård. Eftersom Karin försörjer sig med hjälp av sin makes lön, är det inte möjligt för henne att ha hålla gården och djuren öppen, utan att ta betalt av sina besökare: ”Det är där det krockar rent ekonomiskt för folk tror att jag har en produktion, det tror de flesta – att man är bonde och att man har djur och tjänar pengar på det, så då kan man väl ha gården öppen för annat folk också. Men det är ju verkligen inte så.” (Karin).

Även på Häggården rör sig människor från grannskapet under besöket där. En man som arbetstränar på gården kom till lunch, några grannar tittade förbi, en hantverkare kom förbi och pratade, och parets son, som arbetar en bit bort, kom för att äta lunch. I synnerhet sonen och den arbetstränande kände brukarna och pratade och skrattade tillsammans med dem under lunchtimmen. För Carl och Cecilia, som hyr ut delar av sin gård till en kommunal daglig verksamhet, kom sig hela arrangemanget av att en hyresgäst på gården såg möjligheten att ha en grön omsorgsverksamhet på gården. Cecilia berättar: ”Att vi började var ju egentligen att vi fick en hyresgäst på vår andra gård, som har jobbat inom omsorgen och såg möjligheterna där nere och frågade om vi var intresserade. För hen har alltid velat starta något sådant men inte haft möjligheter, så på den vägen är det” (Cecilia).

Dagmar berättar också om ett samarbete kring vävning som hon betecknar som privat, men som är kopplat till arbetet som en deltagare utför inom grön omsorgsverksamheten. På gården har de en vävstuga där framförallt en deltagare arbetar om dagarna. Hon lindar tygremsor i perfekta nystan och väver också, berättar Dagmar när vi går runt på gården, under dagen. Vävstugan används också av en förening, under tider när deltagarna inte är där. Hon tog därför kontakt med en kvinna som hon gått på vävkurs hos. Kvinnan hjälper numera till att sätta upp väv och fixar med varp. Tack vare sina deltagares arbete kan Dagmar ge prydliga färdigrullade nystan i utbyte till kvinnan. Dagmar berättar att det handlar om landsbygdens personliga kontakter:

Jag gick kursen hos henne och sen att hon skulle hjälpa mig. Jag visste att hon var duktig på det. Hon har själv jobbat inom äldreomsorgen... på terapi, så jag visste ju att hon var... Och så det är därigenom egentligen, så att det är ju kontakter, här ute på landet... och personliga kontakter då. (Dagmar)

På landsbygden i en kommun möter vi, under våra intervjuer, ett speciellt nära samarbete mellan tre gröna omsorgsverksamheter. De har funnits lika länge och har samma typ av villkor från kommunen (avtal och ersättningsnivå) och de är medlemmar i samma förening för gröna omsorgsverksamheter. Ett exempel på hur de samarbetar är att de besöker varandras gårdar. Deltagarna och Isak visar, under vårt besök, snickarboden som de just renoverat färdigt och håller på att tillverka en dörrskylt till. De berättar att det ska bli invigning om ett par veckor. Till invigningen har de bjudit in de andra två verksamheterna. Dagen efter ser vi inbjudan till snickarbodinvigningen uppnålad på väggen, hos en av de andra verksamheterna.

Dessutom går en del av deltagarna mellan deras verksamheter och en deltagare kan till exempel arbeta hos Gunnel på måndagen och hos Johanna på tisdagen. Detta gör att de tre handledarna känner alla deltagarna. En av de intervjuade berättar: ”Jag tycker att det är väldigt värdefullt att vi kan ha det samarbete vi har mellan gårdarna... Dels för deltagarna och att vidga deras sfärer eller arenor... och sen är det trevligt att samarbeta” (Gunnel). Vid sidan om att de tre verksamheterna hälsar på hos varandra, genomför de också gemensamma utflykter och aktiviteter, exempelvis har de en gemensam ”julbordsdag”. Vid det senaste tillfället för denna aktivitet samlades deltagare och handledare på en av verksamheterna för gemensamt julfika och läsning ur en nyutkommen bok. Sedan åkte hela gänget till ett värdshus, på landsbygden i grannkommun, för att inmundiga julmat. De tre verksamheterna har också bjudit in delar av socialnämnden i kommunen och Hushållningssällskapet till gemensamma möten där verksamheterna bland annat presenterat hur de arbetar.

Gunnel pratar uttryckligt om att hon i sin verksamhet är mån om att låta omgivningen möta funktionsvarierade människor, som vi nämnt ovan. Det kan tolkas som att hon ”ger avtryck” och använder grön omsorg som ett sätt att utveckla bygden. De andra båda verksamheterna i kommunen samarbetar också med andra människor i sin närhet. På Irisgården är ett sådant exempel att deltagarnas promenad med hästarna, som vi beskrivit ovan, går förbi en granne för att ta med deras hund på promenaden. Den deltagare som inte vill jobba med hästarna får därmed ett djur att ta hand om och hunden får en promenad i skogen. Under Jordgubbsgårdens förmiddagspromenad går vi också till en granngård och deltagarna matar fåren. De vet vart maten finns, hur mycket de ska ge och vi tar oss in i hagen med hjälp av Johanna. När fåren är matade kommer grannen ut och hälsar och ger deltagarna en påse med äpplen, som vi bakar en paj av under eftermiddagen.

Gunnel beskriver att hon har fyra ben i sitt yrkesliv: en anställning i en daglig verksamhet, grön omsorgsverksamhet, och en firma där Gunnel tillverkar bruksföremål av ull – samt tovningsgrupper. Det är också tydligt att dessa ben är sammanflätade med hennes stora engagemang i en förening som arrangerar ett evenemang med fokus på får. Evenemanget varar i tre dagar med utställare som saluför ull, skinn, kött, ost, keramikfår, djurförsäkringar och andra produkter med tydlig fåranknytning, från hela Sverige och lockar 8000–9000 besökare. Grön omsorgsverksamheten hänger samman med evenemanget på så sätt att deltagarna deltar under en dag och säljer produkter som de tillverkat under vintern, inom ramen för sitt arbete inom grönområdesverksamheten. Gunnel framhåller att det är viktigt i sig att vara där och sälja saker, men det är också

ett sätt att skapa jämbördighet mellan människor:

Det är också viktigt att få vara med i det stora sammanhanget. Det är liksom [återigen] att hitta jämbördiga områden, eller vad ska man säga. Det kan vara släktingar eller en granne eller någon som hör att man är involverad i [evenemanget], som ska dit eller har varit. Ja, på något sätt är man en av, en i mängden, som är med och vet vad det handlar om. (Gunnel)

Ett annat tydligt samarbete i en bygd är den föreningen för grön omsorg som gårdarna i en region har startat. Föreningen bildades i spåren av att ett projekt som bedrivits i regionen för att projektet inte skulle ”rinna ut i sanden”, vilket Eva berättar under sin intervju. Föreningen har bland annat arbetat med gårdarna i sig och med att marknadsföra dem på olika sätt. Eva berättar om ”Öppen gård” för allmänheten:

Förra våren hade vi Öppen gård... och allmänheten fick komma och besöka och ställa frågor och vara med och titta – hur det ser ut på en gård då. Och det var väldigt uppskattat, och vi hade, på alla gårdarna som var med, så hade vi ett bra besöksantal. (Eva)

Föreningen har också bjudit in socialchefer och politiker i en del värmländska kommuner in till bussresa, men ingen kunde komma. Eva säger:

Vi försökte ordna en bussresa för socialchefer och politiker i socialtjänsten i september månad, och där landshövdingen skulle delta. Och så skulle vi besöka, också tre gårdar, med lite olika karaktär och bjuda på mat och kaffe och allt möjligt sådant där. Men det var ingen som kunde. Det var ingen som kom. (Eva)

Det är inte lätt att veta om grön omsorg lett till att gårdar öppnats för både deltagare och andra människor i bygden, eller om det är tvärtom: gårdar har öppnats för grön omsorg, eftersom de redan är ”öppna gårdar”. Flera gårdar har haft Bo på lantgård och en dag för studiebesök på gården kallad just Öppen gård. Men det tar för mycket tid för vissa verksamheter, exempelvis Dagmar och David, så i år har de inte haft gården öppen på det sättet, trots att många efterfrågade det.

En aspekt av samarbeten i bygden är också att de verksamheter som har personal har funnit dem i närheten. Ett par av de vi har intervjuat har anställda i sina verksamheter, de allra flesta jobbar ensamma eller tillsammans med sin partner. En person har dock över tio anställda. Dem rekryterade hon till en början bland sina släktingar, vänner och bekanta runtomkring gårdarna, där hon driver verksamheten. Hon beskriver att hon nyligen, för första gången, har annonserat efter folk att anställa:

Det var första gången jag satte ut annons. Annars har jag plockat lite folk som bara hade kommit in i min närhet. De första är ju mina vänner, mina närmsta vänner. Och det är ju också på sitt sätt, helt plötsligt blev jag chef, helt plötsligt fick vi aldrig tid att bjuda hem varandra, för vi träffas så ofta. (Felicia)

Bärbygården har också anställda, som bor i närheten. De hade under en period också social dagverksamhet för äldre från bygden som fick komma och pyssla, rensa lingon och baka. Det var uppskattat och Bengt berättar: ”De var ju tårögda, tanterna. De fick göra saker, som när de var unga” (Bengt).

5. Genus görs

Det här kapitlet handlar om hur genus görs i gröna omsorgsverksamheter. Vi diskuterar vem som gör vad, hur och hur personerna tänker kring varför de gör detta.

Ägarförhållanden

När det gäller ägarförhållandena, visar våra intervjuer att många av gårdarna ägs gemensamt, även när det rör sig om någon av partnernas släktgårdar. I några fall äger dock mannen merparten av gården. Kvinnorna äger dock inte merparten av gården, även om det är deras föräldragård, eller de som i huvudsak driver verksamheten.

I något fall beskriver kvinnan hur hon tidigare, innan grön omsorgsverksamheten startades, inte hade någon insyn i gårdens ekonomi. Idag har hon en annan position på gården, med samma insyn och ansvar som sin make.

Genuspräglade uppdelningar

Frågan om en genuspräglad uppdelning av arbetet framkommer delvis i resonemanget ovan om hur grön omsorg görs. Där kan vi ana att kvinnor och män delvis gör olika arbeten och har olika ansvar. Omsorg om de egna barnen har för några av kvinnorna varit deras syssla och ansvar. Felicia var hemma med barnen, innan hon startade sin gröna omsorgsverksamhet. Anna var hemma med barnen när de var små, men har sedan arbetat utanför gården innan hon successivt kom tillbaka till gårdens verksamhet. Dagmar har kommit tillbaka till gården, efter arbete utanför, inom vården.

På en gård är det maken som sköter de stora djuren tillsammans med deltagarna, men de får inte köra traktor eller maskiner eftersom de är dyra och det kan skapa avundsjuka mellan deltagarna. Han säger: ”De stora djuren och traktoråkandet och den biten sköter jag. Hänga gärdesgård och de här med stängsel och sådant, då är de [deltagarna] med mig” (David). Han menar att det är bra att vara två personer som jobbar i verksamheten och dela upp arbetet, eftersom en del deltagare annars riskerar att ”sätta sig ner”. Kvinnan är med deltagarna bland de mindre djuren (höns och kaniner) och inomhus, berättar han. Men han förefaller också hålla i vissa aktiviteter inomhus.

En av kvinnorna berättar att ansvaret för omsorgsverksamhetens planering är hennes, liksom kontakter och möten med kommunen. Makens ansvar är gårdens praktiska arbete när det gäller kalvar och hästar. Han har också hand om kontakterna med dem som kommer för att kontrollera lantbruket, såsom länsstyrelsen. Smådjuren, liksom omsorgens utförande, hjälps de åt kring.

Under en annan intervju hänvisar intervjuaren till att mannen sagt att han mest är ute, medan kvinnan mest är inne – när kvinnan intervjuas. Kvinnan håller dock inte helt med, utan svarar:

Nej, så är det inte. Men det ska ingå mat till exempel. Den som lagar mat här är jag, i de allra flesta fall... NN är ingen kock, utan var och en av oss för det vi är bra på, väldigt enkelt uttryckt. Och då lagar jag maten för jag är bäst på att laga mat. Men sen är jag ut också. (Eva)

Vi ser flera exempel på att kvinnorna också jobbar ute, men få exempel på att männen lagar mat eller städar. I en intervju förklarar kvinnan att jämställdhet inte är det som kommer i första rummet på en lantgård:

Det är inte läge att säga att det måste vara helt rättvist, om djurens skötsel. Förstår du, det är djur och grödan måste i backen och det måste upp, när det går.... Har man jämställdhetsproblem så är det ju inte det man diskuterar under den tiden. Då får man ta det andra tider. (Anna)

Flera av verksamheterna som bedriver grön omsorg har egen skog. Då är de männen som jobbar i skogen. Carl är en av dem och han beskriver: ”Jag jobbar mycket med skogen. Sedan jobbar jag med maskin. Inom jordbruket gör jag ju allt maskinjobb” (Carl). Han röjer i skogen och planerar avverkning, med hjälp av en företagare som kör deras skogsmaskin. Carl förbereder för sådd, gödslar, slår ensilage, vänder hö, rensar diken, tar hem balar, sköter EU-ansökningar och sköter bokföring. Cecilia tar hand om djuren, vilket främst innebär över 35 dikor för nötköttsproduktion på naturbetesmarker, samt får. Hon berättar: ”När det är kalvningssäsong då är det rätt mycket och då är man lite trött i huvudet efter ett tag, i och med att det inte bara är att gå ute i ladugården och kolla” (Cecilia). Stängsel hjälps de åt med. Cecilia har också varit hemma med barnen, när de var små. Carl har, tills han gick i pension, haft ett heltidsjobb utanför gården.

Administration och ekonomi är en uppgift som tenderar att skötas av antingen den ena eller den andra parten och ofta då den som arbetar minst praktiskt med det traditionella lantbruket. Båda sysslorna inkluderar ofta kvällsarbete. Det finns vissa variationer i genusmönstren. I det fall då det är tydligt att det är kvinnan som är bonden, är det till exempel mannen som sköter bokföringen på kvällstid. Helga på Häggården sköter pappersarbetet, som inkluderar bokföring och dokumentation av deltagarna. Hon försöker göra det under dagtid, för att ha tid för djur och sitt eget hus under kvällarna. Hon säger: ”Egentligen startar man inte det här för att sitta på ett kontor. Det var ju för att man ville jobba med de här människorna och ute med djuren. Tyvärr blir det mycket pappersarbete” (Helga).

Generationsskifte på gårdarna kan vara utmanande. Flera av paren talar om att de hoppas att något barn vill ta över, men inte vill tvinga eller forcera fram det. Ibland kan också arvskifte vara ett problem. I några fall är döttrarna intresserade av omsorgsverksamheten. I ett par fall dyker sönerna ibland upp och hälsar på och pratar med deltagarna. Ingen talar dock om att sönerna vill ta över omsorgsverksamheten. Några av de manliga lantbrukarna arbetar dock tillsammans med sina söner i skog och mark. På en av släktgårdarna där båda makarna nu är verksamma med annat än traditionellt lantbruk har de haft mycket funderingar kring vad de skulle göra med marken. Det har löst sig på ett sätt som mannen på gården verkar tycka är det bästa möjliga: ”Nu har det blivit så att vår son arrenderar det. Det är väl också då cirkeln slut. Nu har han det som månskensbonde, det jobbet” (Anders).

Eva berättar att det är Erik som jobbar i skogen, ibland med hjälp av någon av sönerna. De producerar ”skogskubikmeter” och arbetsmomenten består i: en första gallring – som huggs manuellt och körs ut med häst – en andra gallring och slutavverkning, moment som båda som görs med maskiner. I kontrast till detta arbetssätt, inriktat på ”produktivitet”, som Eva säger, arbetar hon med skogen på ett annat sätt, i den gröna omsorgen. Hon beskriver det på följande sätt: ”Vi kan tillsammans göra en brasa i skogen och grilla korv i skogen och äta i skogen... som en trevlig dag” (Eva). Johannas arbete i skogen är också av ett helt annat slag, än inriktningen på produktion av virke. Hon går på två skogspromenader om dagen med den lilla gruppen deltagare och hunden. Katarina (en av rapportförfattarna) beskriver förmiddagens promenad, som de gör under hennes besök:

Promenaden går över en vinterfrusen åker – där vi noterar spår av vildsvin, älg och rådjur – in i en gammal barrskog med marken täckt av mossor. En deltagare håller i hundens koppel. Johanna håller en annan deltagare i handen, för att hen inte ska busa och gömma sig bakom ett träd eller en rotvälta. Vi följer ingen stig utan Johanna leder oss över små kullar och runt gamla stubbar under trädens kronor. Vi kommer fram till en bäck med lite vatten. En deltagare hamnar i bäcken och stampar glatt med sina stövelbeklädda fötter. Med en viss ansträngning tar sig alla upp. Johanna är lugn och närvarande i nuet och noterar detaljer i naturen vart vi än går. Hon dokumenterar en del av dem med sin kamera: En gran, som speglade sig i en vattenpöl. En domherre, med röd mage, högt upp i ett träd. En bit skägglav, som hon liknar vid ett tomteskägg – som tomtar hängt upp på tork. (Fältanteckningar Jordgubbsgården)

Johanna berättar att hon använder skogen – liksom arbetsuppgifterna på gården – för att deltagarna ska få fysisk och mental träning. Hon säger:

Det är ju mycket träning för dem i alla moment. När vi går en skogspromenad till exempel är det jättemycket kondition och koordination, koncentration och balansträning att gå i skogsmark... I början hade jag en deltagare som var väldigt, väldigt stressad och att gå i skogen då var att träna på, liksom fokusera på att vara här och nu. Det gjorde hen lugnare. (Johanna)

Inte alla män jagar, men bland de vi har intervjuat är det endast män som berättar om sitt intresse för jakt. Det förefaller också vara så att alla män vi har intervjuat, som har

egen skog, jagar. Erik menar att jakten är viktig och att den är ett sätt att koppla av och ett kul sätt att jobba med gårdens hundar. Han och sönerna jagar mycket och är med i flera jaktlag, på olika platser, vid sidan om jakten i den egna skogen. Han menar att: ”Det är ett sätt att leva” (Erik). David jagar inte så mycket längre, eftersom sättet att jaga förändrats till att använda hund och stå på pass, vilket han upplever som tråkigt. Tidigare bestod jakten i att ”gå en runda” och leta efter vilt. Han föredrar att gå i skogen och berättar:

I höstas var jag inte med och jagade mycket alls faktiskt. Utan jag tycker att det är kul att gå och driva och jag letar julgranar på hösten och tittar efter torrträd som man kan hugga till ved. Här behöver gallras och här skulle man kunna hugga, alltså sådant där man går runt i skogen och tittar. Jag går och glor lika mycket i träden som jag tittar efter vilt. (David)

Jakten och turerna i skogen har också gett David en särskild känsla för markerna. En känsla som han började få som barn, av sin far, och som han skulle vilja ge sina barn. Bengt vill jobba i skogen nu, med sonen, sedan allt på gården är färdigbyggt för den gröna omsorgsverksamheten. Han har gillat att bygga, tillsammans med skolelever och andra deltagare: ”Jag känner ju att, fram till nu, så jag har byggt upp någonting och då har jag ju varit inspirerad av det. Att nu ska jag bygga en flygel här eller nu ska vi bygga växthus, eller så. Men nu, som sagt var. Nu är det mer verksamhet och jag känner att jag skulle vilja göra något annat” (Bengt).

Samtidigt finns det män bland de intervjuade som haft omsorg om djur och människor som en röd tråd genom sina liv och arbeten. Berättelsen om Erik är ett sådant exempel. Han pekar på att omsorgen om djuren har varit en del av ett traditionellt småskaligt lantbruk. Hans intresse för hästar väcktes i hans barndom, när han vistades på småbruk:

Jag började vara på två sådana små gårdar och jag upplevde att jag fick en väldigt bra syn på hästarna... för hästen var ju det bästa de hade, för den skulle de jobba ihop med varje dag... Sen så höll jag på, all min lediga tid satt jag med på kälken och körde. Och jag var ju inte gammal när jag körde själv... Det började redan i sjuårsåldern, de lassade uppe i skogen och sedan skickade de ner mig till vägen. (Erik)

Helga berättar att även deltagarnas arbete inom grön omsorg tenderar att bli genusuppdelat, såtillvida att innearbetet, kökssysslor och de små hundarna blir tjejernas, medan utejobben blir killarnas, tillsammans med mannen. Detta trots att alla deltagare får prova på olika sysslor. Det genusuppdelade arbetet mellan deltagarna är något vi har observerat på flera gårdar. Ett exempel på att traktorkörning blir några av de manliga deltagarnas arbete noterade Katarina (en av rapportförfattarna) på en av gårdarna. Vi har också sett exempel på att man lägger upp olika arbetsuppgifter i scheman och låter deltagarna göra olika saker olika dagar, vilket till viss del motverkar en traditionell genusarbetsdelning bland deltagarna. Vår metod och fokus på omsorgens utförare tillåter dock inte en fullständig analys av detta, som ligger utanför studiens huvudsakliga syfte.

Symbolik och föreställningar om kvinnor och män

På gårdarna har vi mötts av både genusstereotyp symbolik och praktik, som av praktik som bryter traditionella mönster. Vi har mötts av blommiga trädgårdshandskar till kvinnor och grova svarta eller blå till mannen, män som jobbar i skogen, kvinnor som står i köket med förkläden och män med kaffemuggar det står "The boss" på. Men vi har också mötts av kvinnor med grova kängor och smuts under naglarna samt män som myser med smådjur och tröstar ledsna deltagare.

Den av kvinnorna som mest utmanar föreställningen om lantbrukare är bonden Felicia. Hon är både bonde och har varit hemmamamma, och skiljer sig därmed från bilden av bonden som en, som hon säger: "stor och kraftig karl" (Felicia). Denna föreställning om bonden som en man är tydlig, när hon berättar om en försäljare som knackade på och sökte bonden: "'Är din man hemma', frågade han. 'Nej', sa jag. 'Är det något speciellt du vill?'. 'Jag skulle höra om ni ville beställa hem rödfärgning, men när kommer han?'. 'Okej', sa jag, 'Men du kan lika gärna prata med mig. Det är min ladugård också där ute'" (Felicia). Felicia lägger dock ingen energi på att uppröras över sådant. Hon skrattar mest åt det. Hon är uppväxt på lantgård och framstår som trygg i sin identitet som bonde. Intressant nog krockar Felicias tydliga identitet som bonde med viss symbolik, som används på gården. Bilder och symboler används för att kommunicera med deltagarna, då en del av dem har svårt med bokstäver. (Att använda bilder är vanligt också i många av de andra verksamheterna.) Men trots att bonden på den här gården är en kvinna avbildas en manlig stiliserad figur på den symboliska bilden, som är uppsatt på ladugårdens dörr.

Mäns och kvinnors identiteter

Flera av kvinnorna vi har intervjuat identifierar sig som företagare eller egenföretagare. Det är intressant, eftersom forskning visat att det är en manligt kodad etikett. Dagmar som har flera verksamheter vid sidan om grön omsorg leder själv in sin berättelse, under intervjun, på att hon har många saker för sig och menar att det har att göra med ett egen-företagar-arv. Hon berättar att hennes pappa hade ett självständigt arbete, som liknande en företagares: "Mamma har alltid pushat oss tjejer att ni ska stå på egna ben... en utbildning eller ett jobb... alltså ni ska alltid klara er och man har fått det 'på-pushat'" (Dagmar). Dagmar har också uppmuntrat andra att ta steget om de inte trivs med sina nuvarande jobb och hon har sagt till dem: "Ja, men ta steget, våga prova någonting annat" (Dagmar). Samtidigt kommer hon senare under intervjun in på att hon tappat lite av sin entusiasm för den gröna omsorgsverksamheten. Det beror dels på att den inte uppmärksammas av kommunen, som visar litet intresse för hur det går, och dels på att verksamheten har "blivit vardag". Grön omsorg och hennes arbete har också förändrat hennes position på gården. Hon berättar: "Jag blev ju involverad

i gården, eftersom jag då fick lägga min tid här ute istället, vara med på ett annat sätt och samtidigt med det ekonomiska” (Dagmar).

De intervjupersoner som talat mest om frågor som relaterar till identitetsarbete kopplat till lantbruk och omsorg är, emellertid, de män som ärvt familjegårdar och som genom sina fruars engagemang och arbete, genom grön omsorgsverksamhet, kunnat bo kvar på gården. Det handlar i huvudsak om två av de intervjuade männen, som båda förefaller såväl trivas med, och passa för, omsorgsarbete, men de reflekterar ändå över sin nya situation, yrkesroll och identitet. Den ena säger:

Jag är inte mjölkbonde längre. Det är ju en identitet som har försvunnit. Jag är lite identitetslös nu. Det låter kanske väldigt dramatiskt och säga det, men jag är det. För vad ska jag titulera mig som egentligen... Då, [tidigare] åkte jag ju ut på morgonen och jag mjölkade korna och däremellan körde jag ju på åkrarna, eller högg i skogen, och sedan tog jag in korna på kvällen ... och jag mjölkade dem och sedan åkte jag hem. Och det var ju samma veva antingen det var måndag, söndag, julafton eller midsommarafton.
(David)

Det sista sägs med viss nostalgi, och han fortsätter, inte helt övertygande: ”Så jag har det mycket bättre nu” (David). Han berättar emellertid att han tycker om att jobba med deltagarna, och vi upplever vid vårt besök att kontakten mellan denna (före detta) bonde och deltagarna är god och fylld av värme. Och hans partner menar att han är: ”väldigt social och väldigt duktig med människor... Han är som klippt och skuren för det här” (Dagmar).

Situationen är liknande på ytterligare en gård, men där ligger omvandlingen längre tillbaka i tiden. Vår tolkning är att de här personerna har, eller håller på att utveckla vad vi vill kalla för omsorgs-maskuliniteter. Det är en annan slags maskulinitet än den som är relaterad till skog, maskiner och stora djur. De båda männen har det gemensamt att de nu ser som sin uppgift att vara ”extrapappa”, eller en manlig förebild som visar omtanke om människor, djur och natur.

6. Grön omsorg på en offentlig marknad

I det här kapitlet redogör vi för de villkor som finns genom att de gröna omsorgsverksamheterna verkar på en så kallad offentlig marknad genom att de främst erbjuder arbete och grön omsorg som dagliga verksamheter, på uppdrag av kommuner. Villkoren handlar om tillstånd, ersättningsnivåer – och därmed lönsamhet och försörjning – resurser, kompetenser och föreställningar.

Utförare av grön omsorg på uppdrag av kommuner

Vi kan se att olika kommuner och olika verksamheter har hittat skilda organisatoriska lösningar för att kunna erbjuda grön omsorg till sina deltagare. De flesta verksamheter vi har intervjuat tillhandahåller daglig verksamhet enligt LSS (LSS 1993:387) för vuxna människor med olika funktionsvariationer och i något fall social omsorg enligt SOL (SOL 2001:453). De agerar därmed på en så kallad offentlig marknad, som styrs och kontrolleras av flera olika myndigheter.

För att få ett långsiktigt fast uppdrag krävs att verksamheten upphandlas av kommunen uppfyller de så kallade ”skall-kraven” i ett upphandlingsunderlag (LOU 2007: 1091). Och för att komma i fråga för att vara utförare inom LOV måste verksamheten auktoriseras av kommunen. Därtill kommer de tillstånd som krävs, exempelvis från Socialstyrelsen, för att få vara ansvarig för funktionsvarierade och/eller på annat sätt sårbara människor på den offentliga sektorns uppdrag. När det gäller djurhållning finns i Sverige också särskilda regler och bestämmelser som måste uppfyllas.

Intervjuerna visar att det finns stora skillnader mellan hur kommuner och andra myndigheter har agerat i den här frågan. Några av de gröna omsorgsverksamheterna berättar att det blivit väl bemötta av myndighetspersoner som verkligen velat hjälpa dem att komma igång med verksamheten, och försökt hjälpa till att hitta olika möjliga lösningar. Andra har haft mera otur och ”fastnat” under längre perioder i administrativa ärenden av olika slag – när det gällt allt från bygglov till djurparkstillstånd och

brandskyddfrågor. I något fall fick en omsorgsgivare vänta 11 månader på ett tillstånd och kunde därmed inte starta verksamheten.

I flera av verksamheternas avtal med kommunerna är ett kriterium att en ansvarig person har högskoleutbildning relaterad till omsorg, såsom socionom eller sjuksköterska, förutom att man ska ha en gård och (ibland) transportmöjligheter. Som Bengt uttrycker det: ”Det är inte bara att vara bonne inte”. I intervjun med Dagmar och David på Dahliagården reflekterar de kring att det är lite märkligt med krav på en sådan utbildning, samtidigt som det inte finns krav på kunskaper om djur och natur, vilket är centralt i grön omsorg. De diskuterar sinsemellan: ”Det är ju det som är lite märkligt egentligen, vad de kräver då, sjuksköterska eller socionom... Men det är djur och natur vi jobbar med. Så det är ju egentligen meningen att det ska vara några lantarbetare, eller något sådant...”, och den andra svarar: ”Alltså du jobbar ju ändå med människor med problem”. Den första instämmer: ”Jo, det gör du ju. Men alltså du jobbar med människorna genom djuren”.

Kontrakt i form av ramavtal med en kommun om att ta emot ett visst antal (vanligen upp till tio) deltagare under en given tidsperiod (till exempel två år), är en vanligt förekommande modell för uppdragen bland de intervjuade. Ersättningen varierar dock. Andra modeller är till exempel en gård som hyr ut sina lokaler till kommunen, som har sina egna anställda på plats för att driva verksamheten. I praktiken arbetar de dock alla tillsammans, i synnerhet med kvinnan som är bonde. Ytterligare en verksamhet har ett kontrakt med kommunen där en årsarbetstid, från den manliga bonden i verksamheten, samt hyra av lokaler och ytor utomhus ingår i kontraktet. Någon har, i kombination med deltagare betalda av kommunen, deltagare som betalar privat för den gröna omsorgen. En av de intervjuade berättar:

Jag har en [deltagare] via kommunen och så har jag en privat, för kommunen har inte mer medel att köpa fler platser. Men nu har jag en deltagare som, vars gode man helt enkelt tycker att hen mår bra av att komma ut på det här. Så hen betalar själv. Och det känns ju inte riktigt rätt. Utan jag tycker att kommunen ska erbjuda alla som vill platser, så länge gårdarna har möjlighet att ta emot fler deltagare så att det blir en möjlighet och valfrihet för alla. För alla har inte råd att betala själva såklart. (Johanna)

Ett par av verksamheterna arbetar på uppdrag av kommuner som tillämpar LOV, det vill säga det system där deltagarna själva får välja hos vilken utförare de vill tillbringa sina dagar. En av dem är en av de största verksamheterna vi har intervjuat, i antal deltagare räknat. Hon uttrycker inte några större svårigheter på grund av LOV, men säger:

Nej, det jag lever med, det är ju att Kalle, Stina och Fia vill komma hit, att de trivs, att vi är bra, för annars säger de: ”Jag slutar nästa vecka”. ”Nej, det är lite långt att åka”. Jag lever ju på – och det är väl det man komma åt i det fria valet – konkurrensen. Men vi konkurrerar inte med priset, utan kommunen har bestämt priserna och den som vill vara med på det är välkommen att vara med på banan. Det vi konkurrerar med är att vi är bra på den sortens dagliga verksamhet som vi serverar. (Felicia)

Dagmar arbetar också under LOV:en och hon pekar på det risktagande det innebär att anställa då. Om brukarna väljer någon annan utförare riskerar verksamheten att tappa en stor inkomst, från den ena månaden till den andra. Det hade enligt Dagmar varit bättre med en fast månadsersättning för att vara tillgänglig för nya deltagare och hon säger: ”Att kommunen betalat mig en månadsavgift, som en hyra för verksamheten och för att öppnar upp och för att vi finns till hands”.

En annan av de intervjuade har avtal med en kommun som inte tillämpar LOV och har medvetet undvikit vissa andra kommuner, på grund av att de har LOV. Han säger: ”De har LOV och jag vill inte gå in i den”. Han menar att:

LOV:en är man ju väldigt kringskuren med, för den bygger ju på att det är personernas egna val som gäller hela tiden. Det innebär ju, ja det är marknadskrafterna som säger att gör man inte bra insatser så drar man. Personer med funktionshinder kan vara väldigt tuffa. Det behöver inte vara att det är en dålig verksamhet, men: ”Nej, jag har inte lust längre. Nu lägger jag av.” Då har du en månads uppsägning, sedan har du inte den intäkten mera. (Anders)

Nu fungerar det så i dennes verksamhet att det är upp till kommunen och fylla platserna, då han får betalt oavsett om alla 15 deltagare, som är avtalade, är på plats eller inte. Han indikerar att kommunen försökte få till stånd en modell där han endast skulle få ersättning för de dagar deltagarna var på plats. Kommunen sa, enligt honom: ”Ja, men du får betalt för dagar när folk är här’. Ja, men vem ska sköta den administrationen? Nu har ju den här varit tre månader ifrån ditt och datt. ’Nej, det är inte aktuellt’, sa jag. Då förstod de orimligheten i det hela” (Anders).

En av de intervjuade har inget avtal alls för närvarande. Hon hade dock under en period en deltagare via ett kommunalt, tidsbegränsat projekt. Hon reflekterar kring projektets och avtalets kortsiktighet: ”Man kan inte gå och vänta på att de ska komma någon... brukare” (Lotta.). Gårdarna kan alltså, enligt den intervjuades mening, inte satsa utan att de vet att de har avtal med kommunen och får deltagare. De kan inte stå beredda på att det eventuellt kommer någon deltagare och om de har ett annat jobb, vilket de måste, kan de inte bara sluta. ”Den biten är svår” menar hon.

Lönsamhet och försörjning

De gröna omsorgsverksamheter i studien är mycket olika stora, både avseende antal deltagare, verksamhetens omsättning samt när det gäller den gröna omsorgens andel av gårdens totala omsättning och vinster. Den minsta verksamhet vi har besökt har endast en deltagare som omhändertas av den intervjuade och hennes partner. Den största verksamheten har kontrakt för ungefär 50 deltagare och har 30 personer på lönelistan.

Även lönsamheten varierar mellan verksamheterna, från mycket knappa förhållanden med en stor del ideellt arbete, till företag som bär sig med en vinstmarginal upp emot 5 procent. I både den minsta och den största verksamheten är dock just omsorgen den huvudsakliga inkomstkällan för den intervjuade. Bland de medelstora verksamheterna

med omkring 10 deltagare finns både sådana där omsorgen är den huvudsakliga, eller enda, inkomstkällan, och ibland svarar omsorgen för endast 5 procent av omsättningen på gården. För flera är alltså grön omsorg en del av den verksamhet som bedrivs, enligt ”logiken” som en av de intervjuade beskriver på följande sätt: ”Det lönar sig ju inte med lantbruk. Man behöver hitta fler ben att stå på” (Dagmar). Några av de företagare inom grön omsorg vi besökt försörjer sig delvis på andra verksamheter på gården och/eller med hjälp av sin partner. Det gäller dock långt ifrån alla.

Kommuner respektive verksamheter på gårdar – olika verkligheter?

I relationen mellan kommuner och alternativa utförare av vård- och omsorgstjänster uppstår ofta friktion, för att man agerar utifrån olika ”verkligheter”. Ett exempel på det är Helga som berättar att hon och kommunen visserligen har en bra relation, men att det ibland är svårt med kommunens krav i relation till verksamheten. Hon har anmodats skriva någon form av utbildningsplan, men enligt Helga är det svårt att lämna djuren – och det innebär ett inkomstbortfall om hon och hennes partner är borta från verksamheten. Det är inte så lätt för dem, som kommunen tycks tro. Helga uttrycker sin frustration: ”Jag ska göra massor med papper och grejer här nu... Deras språk överhuvudtaget. Vi är ju vanliga arbetarmänniskor. De skriver krångligt, mycket konstiga saker” (Helga). Också maken, Henrik, på samma gård ger uttryck för att kommunen har ett annat synsätt än de och han säger flera gånger under intervjun: ”Man undrar hur de tänker?”, och förefaller mena att de är aningen för ”teoretiska” ibland och att: ”Sunt bondförnuft i kombination med teorier kanske kan vara bra ibland” (Henrik).

I några av de mer ekonomiskt lönsamma verksamheterna har den intervjuade hittat en fungerande ”ingång” till kommuner, genom en eller flera tjänstemän som varit mycket positivt inställda och pådrivande för att få kontrakt och fungerande avtal. Gunnel berättar om den nödvändiga förutsättningen att kommunen ”nappade” på mer öppna vård/omsorgsformer och vågade prova det. Hon talar om ett par speciella personer – en inom kommunen och en utanför – ”eldsjälar” som tidigare fanns i socialnämnden i den kommun där hon är verksam:

Sen nappade VV kommun på det här, vågade sig på att pröva det... Ja, man slog till. NN var en modig kvinna, LSS- ansvarig, som vågade sig på att. Ja, hon hade stöd av politiker naturligtvis och andra. Men hon var den som gick i bräsch för det och trodde på att... Hon ville pröva lite andra former som komplement till den dagliga verksamheten som fanns. (Gunnel)

Även Bengt och Johanna pratar om kommunala eldsjälar, som de menar att de träffat på i vissa kommuner, men inte i andra. Eva tycks hålla med och säger: ”Det som gäller, det är att man som företagare, eller gård, ska ha den där lilla turen att hitta exakt rätt

person, i rätt position, inom det offentliga. Ungefär som i 'Glada Hudik', liksom: 'Ja, ja, du får väl prova då, håll på'. Någon som tror stenhårt på det. Och den personen har vi inte hittat än" (Eva). Eva menar också att det behövs tjänstemän som kan räkna ut att det är billigt med grön omsorg. Samtidigt är hon kritisk till att allting ska mätas nuförtiden och hon frågar retoriskt: "Hur ska man mäta människors mående?" (Eva).

För någon verksamhet var "den rätta personen" en hyresgäst på gården som arbetade i den kommunala omsorgen, som såg möjligheter och drev denna tanke gentemot sina chefer på kommunen: "Att vi började var ju egentligen att vi fick en hyresgäst på vår andra gård, som har jobbat inom omsorgen och såg möjligheterna där nere och frågade om vi var intresserade. För hon har alltid velat starta något sådant men inte haft möjligheter, så på den vägen är det" (Cecilia).

Föreställningar som lever kvar?

Grön omsorg är på flera sätt en verksamhet som tar tillvara det som var positivt med gamla tiders system när bland andra funktionsvarierade personer på olika sätt fanns med i samhället och den sociala gemenskapen, och ibland hjälpte till med enklare uppgifter som de kunde utföra. Samhället och hur vi gör genus ser dock (delvis) annorlunda ut idag. Nedan ger vi exempel på hur de vi har intervjuat märker av gamla föreställningar och tankesätt som lever kvar hos kommunerna och som påverkar deras vilja att ge uppdrag åt verksamheterna och betala rimliga ersättningar för dem.

Några av intervjupersonerna upplever att kommunen förväntar sig att de ska vara tillgängliga om behov uppstår, utan stadigvarande kontrakt eller verksamhet. Gunnell kopplar samman det med en föreställning om att det finns lantbrukarhustrur som är hemma och har flexibilitet och tid att med kort varsel ta sig an deltagare. Hon säger:

Det här som var förr i tiden att kvinnor var... hemma. Alltså lantbrukarhustrur. De finns ju inte längre... Då kunde man ju ha någon extra sådär, som var kanske lite dement eller handikappad, eller någonting. Och sen kom in och fick mat och var med. Och på den tiden, det var ju gratis... Men de platserna finns ju inte längre. (Gunnel)

Anders upplever också att vissa kommuner tror att grön omsorg kan bedrivas till en låg kostnad. Han säger:

Vi hör ju det när andra kommer till oss och har studiebesök, så har de varit hos kommuner och presenterat sin idé och kommer det: "Ja, men ni har ju redan det här. Ni behöver ju inte ha så mycket. Ni har ju ändå lokaler. Ni har ju ändå marken". Då blir man upprörd, för då har man inte tänkt på att det här är ju faktiskt en omsorgsverksamhet och den ska också bedrivas på ett professionellt sätt. Och då måste det faktiskt finnas en ersättning som är skälig. (Anders)

Karin berättar att hennes gård och djur är till för gästerna (inklusive deltagare i daglig verksamhet). Hon beskriver att det är svårt för andra att inse att hon inte har en produktion som hon kan leva av, förutom den inkomst som hennes olika sorts gäster

bidrar med. Det är svårt för andra att se att besök av olika slag på gården inte kan vara gratis. De förstår inte att gården är till för gästerna och inte finns av ”produktions-skäl”. Hon säger:

Det är där det krockar rent ekonomiskt, för folk tror att jag har en produktion. Det tror de flesta – att man är bonde och att man har djur och tjänar pengar på det, så då kan man väl ha gården öppen för annat folk också. Men det är ju verkligen inte så. Mina tre får, som jag har därinne. Det är ju en köttras, men ... det är terapi-får. Dem ska man bara klappa och gå på promenad med. Hänga med får. (Karin)

En av Evas målgrupper är sjukskrivna personer som arbetstränar, och hon har måst förklara för Arbetsförmedlingen att hon måste få betalt för dessa personer. Hon säger:

Då får man liksom förklara: ”Jamen, det här går faktiskt ut på att inte vara ideellt arbete”. Utan det här går ut på att, både att på något vis ta ett socialt ansvar, men även att vi ska kunna fortsätta vara företagare... Har man jobb utanför gården, för att dra runt allt det här, då måste man ju ha en rimlig ersättning för det man gör på gården, när man är hemma. (Eva)

Behov kontra resurser för olika målgrupper

De företagare vi träffat ser, trots utmaningarna, större möjligheter och potential att i framtiden erbjuda grön omsorg till en mycket bredare del av befolkningen, om någon är beredd att betala för det. Lotta menar att behoven av grön omsorg är stora och ökande, hon säger: ”Vi kommer inte att klara oss utan någonting sånt här... Det kommer att bli så många som har de här behoven i framtiden”.

Anders tror att behoven av gröna omsorgsverksamheter ökat i takt med att utrymmet för ”svaga grupper” har minskat i arbetslivet, på grund av ett ökat fokus på ekonomi. Han säger:

På sjuttio-talet fanns det mycket mera plats för de här människorna. Men sedan blev det mer företagsekonomiskt, med pengar, och då... fick de inte plats i arbetslivet. Statliga företag som... Domänverket, de tog ju mängder med folk. Men sedan blev det hårdare ekonomisk styrning och då kom de ju inte fram. Men de fanns i samhället. De har alltid funnits, men då fick de plats, en naturlig integration. Men nu kommer de fram i form av det här istället. (Anders)

Långtidssjukskrivna personer var tidigare en målgrupp på en av gårdarna, men Bengt berättar att Försäkringskassan satt ”stopp” för dem och inte anser sig ha råd. Bengt säger:

Det är något vi missat där. Tänk vad många det är som inte orkar komma tillbaka, som behöver lugnet och behöver komma ut... Det finns hur mycket som helst att göra när det gäller marknadsföring och att få institutioner att fatta fördelarna.... (Bengt)

Att använda gården för rehabilitering var Dagmar också intresserad av när hon startade verksamheten, eftersom hon understryker: ”Jag tror att det är många som skulle må bra av att komma ut här” (Dagmar). Men hon hade svårt att få kontakt med någon på Försäkringskassan, trots att hon försökte: ”För det var ingen som visste vem jag skulle prata med”.

En annan målgrupp som behöver stöd och hjälp är skolelever. Två av de gårdar vi besökt (Eva och Karin) vänder sig till skolelever som inte fungerar i den vanliga skolan. ”Det finns ett ganska stort antal människor i vårt land, som vi... Alla är olika och därför inte alltid passar in i den fyrkantiga verksamheten” (Eva). Eva menar:

Jag tror att, alltså det är tvunget, på olika sätt, utifrån människors mående och så. För att om rätt person sätter sig och räknar på det här, så kommer de förstå hur billigt det här alternativet är, gentemot väldigt många alternativ, där man kanske försätter människor i passivitet bara. (Eva)

Gunnel resonerar på liknande sätt om möjligheterna med att få ut skolelever, som har det svårt med skolmiljön, på lantgårdar:

Det tror jag skulle förebygga väldigt mycket, förebygga mycket kostnader som blir istället, eller som blir längre fram i livet. Om man inte kommer rätt, eller hittar rätt... Men det skulle jag vilja att man kunde hitta något sätt att forska på, eller ta fram siffror på. (Gunnel)

Bengt och Bodil har haft skolelever hos sig, men den verksamheten lades ner på grund av att det inte var lagstyrt:

I början hade vi skolelever. Jag hade det väldigt bra de första åren... då förband jag mig att ta emot fyra elever per dag... Och det var ju ett kanonavtal... Då fick vi ju elever... barn som kanske inte ens hade föräldrar. Ja, hade det tråkigt hemma och så. Då blev jag ju verkligen en pappa eller morfar för många. Ja, vi grejade och snickrade ihop. Hade väldigt roligt alltså. (Bengt)

Johanna har haft en person i arbetsträning under en period, från ett samordningsförbund. Hon fick sedan gå på praktik, som Johanna inte fick betalt för. Hon menar att det finns många organisationer som vill få praktik, eller liknande, på gårdar: ”Det finns ett intresse för det. Men däremot finns det inga pengar. De vill liksom att de ska vara gratis och det fungerar ju inte så” (Johanna). Eva och Erik har också haft en person i arbetsträning, men pengarna tog slut och personen var egentligen tvungen att sluta i verksamheten. Men det var svårt att låta personen sluta, berättar Eva, eftersom hon mådde så bra av att vara på gården. Så även om de inte fick betalt lät de personen fortsätta komma till gården. Eva berättar:

Det är ju det som kallas empati. Och om man har haft, träffat en människa som man ser utvecklas och mår bra, av att vara här. Och så ska det sitta en politiker inne i stan och ska tala om att hen inte ska få vara här. Och då kommer man till det som kallas för empati och då är det väldigt lätt att säga såhär: ”Nämen du kan väl komma ändå”. (Eva)

7. Diskussion och slutsatser

I det här kapitlet diskuterar vi de lärdomar vi kan dra av vår studie av tolv gårdar i Sverige som bedriver grön omsorgsverksamhet, undersökta genom besök och 20 intervjuer, utifrån de teoretiska begreppen och ramverken. Syftet med studien har varit att öka kunskapen om grön omsorgsverksamhet på lantgårdar i Sverige i genus- och entreprenörskapsperspektiv. Vi beskriver hur vår syn på grön omsorg förändrats genom kunskapen vi skapat i studien och vi föreslår, baserat på våra lärdomar, förändringar av begreppet grön omsorg. Vi besvarar också forskningsfrågorna under varsin rubrik.

Under arbetets gång har vi kommit att ifrågasätta och utveckla våra antaganden och därmed bidragit till att öka kunskapen om grön omsorg. När vi påbörjade arbetet med detta projekt föreställde vi oss att grön omsorg var ett växande fenomen, på liknande sätt som i andra europeiska länder (Berget, m.fl., 2012; Dessein & Bock, 2010; Hassink & van Dijk, 2006). Vi antog också med utgångspunkt i pågående avregleringar i enlighet med LOU (2007: 1091) och införande av kundvals-system i kommuner och landsting/regioner i enlighet med LOV (LOV 2008: 962), samt ett ökande intresse för hälsa och natur i samhället, ett ökande antal expanderande verksamheter inom grön omsorg i Sverige. Visserligen fann vi ett stort intresse för hälsa och natur. Men vi har inte sett ett ökande antal verksamheter, tvärtom har det varit ganska svårt att hitta gårdar att intervjuja och även om enstaka gårdar expanderar sin verksamhet förefaller trenden generellt sett inte vara expansion.

Vi såg också framför oss hur grön omsorg främst utvecklas på lantgårdar, till exempel som ett ”ben” på verksamheten på gården. Vi hade, i den forskning som finns sedan tidigare, läst att grön omsorgsverksamhet ofta beskrivs som en del av ett multifunktionellt jordbruk, genom att använda gårdars djur och natur på nya sätt (Hassink m.fl., 2007). Men istället för att se grön omsorg som ett fenomen som främst utvecklar och mångfaldigar lantbruk och gårdar med nya ”funktioner” ser vi att dessa verksamheter utvecklar människor, landsbygd och i viss mån också djur och natur, bland annat genom ett ”anknytande lantbruk” som skapar relationer människor emellan och mellan människor och djur (se Leck m.fl., 2014). Istället för att se grön omsorg som huvudsakligen en inkomstkälla som möjliggör gårdens överlevnad, ser vi nu också starka inslag av landsbygdsentreprenörskap som skapar sociala värden och värden för den bygd där det finns vid sidan om ekonomiska värden (se Korsgaard m.fl., 2015; Müller 2013).

Vi antog utifrån tidigare forskning att grön omsorg handlade om kvinnors entreprenörskap och nya företag, på lantgårdar (se Alston, 2003; Bock, 2004; Pettersson

& Heldt-Cassel, 2014). Men istället för att se att grön omsorg främst handlar om kvinnors ökade företagande på lantbruk ser vi ett förändrat ”görande” av genus som handlar om mäns omskapade identiteter, bland annat från mjölkbonde till omsorgsfull fadersgestalt. Utifrån Sörensdotter (2008) kan vi också förstå det som att det gröna omsorgsarbetet är genusöverskridande. Också i den meningen skulle vi kunna tala om ett landsbygdsentreprenörskap, som innebär sociala förändringar.

De lärdomar vi dragit innebär att vi vill föreslå en utveckling av den definition av grön omsorg som vi inledde rapporten med, inspirerad av Dessein & Bock (2010), och som löd: ”användningen av lantgårdens djur, växter, trädgårdar, skog och landskap för att främja mental och fysisk hälsa samt livskvalitet, för olika grupper av klienter”. Denna definition fångar användningen av lantgårdars naturresurser, samt kombinationen av mental och fysisk hälsa. Men definitionen saknar dimensionen aktörer, alltså om de människor som använder gårdarna (djur och natur) för olika klienter.

Våra ändringsförslag är femfaldiga: För det första att bredda den rumsliga dimensionen, till att vid sidan om lantgårdar också inkludera landsbygd (och eventuellt städer). För det andra att uppmärksamma den organisatoriska dimensionen, kort sagt att det behövs människor som organiserar verksamheter för att göra omsorg. För det tredje ser vi att grön omsorg även inkluderar och kräver bred kunskap och kompetens om såväl lantbruk och landsbygd som om omsorg och målgrupperna. För det fjärde är verksamheterna inne i lantgårdarnas olika byggnader (boningshus, ladugårdar, snickerier och verkstäder) en central del. För det femte skapas omsorgen också ömsesidigt mellan människor, omsorgen handlar alltså inte bara om att använda djur och natur för att ge klienter omsorg, utan också om att djur och natur i någon mån tas om hand på ett omsorgsfullt sätt. Det är heller inte enkom lantbrukare och handledare som ger deltagarna omsorg, utan deltagarna ger också dem omsorg till dem och till varandra. Efter att genom deltagande observationer och intervjuer ha studerat sammanlagt tolv gårdar med fokus på omsorgsgivarna/lantbrukarna blir vår definition på fenomenet grön omsorg följande:

Grön omsorg är människors organisering och användning av kompetens och resurser – på landsbygder och gårdar (samt städer) för att främja mental och fysisk hälsa samt livskvalitet, för olika målgrupper.

Exempel på kompetenser som används handlar om att ge omsorg – inklusive matlagning, skjutsning – att driva företag på en offentlig marknad (få uppdrag, få tillstånd, bokföra, ha hand om personal) samt ta hand om och ”bruka” djur, natur och lantgård som en del i den gröna omsorgen. De resurser som ”används” och relateras till varandra är andra människor, djur, växter, byggnader, trädgårdar, skog och landskap, ofta på ett ”anknytande sätt” (se Leck m.fl., 2014). Vi har funnit att organiseringen ofta innebär såväl ”görande” av entreprenörskap och förändringar av hur genus görs (se Acker, 1990). Entreprenörskapsperspektiv samt genusperspektiv är därför enligt vår mening helt nödvändiga för att förstå de ”göranden” – den organisering och användning av kompetenser och resurser – som sker i och genom grön omsorg.

I inledningen ställde vi upp fyra forskningsfrågor, som vi sammanfattande ger svar på nedan.

Varför och hur bedriver människor på lantbruk verksamhet inom grön omsorg?

Förutsättningarna är mycket varierande mellan de olika gårdar vi besökt. Alla verksamheter finns heller inte på lantbruk, utan finns på landsbygden utan traditionellt jordbruk. För några är grön omsorg den enda eller huvudsakliga verksamheten i företaget, som alltså måste bära sig tillräckligt för att de intervjuade ska kunna leva på utkomsten. För andra är grön omsorg en mindre verksamhetsgren på lantbruket som ger en sidoinkomst som de kan ha eller mista. Detta innebär att vissa av de intervjuade i huvudsak kan karaktäriseras som omsorgsgivare, och andra som i huvudsak traditionella lantbrukare. Alla är i formell mening företagare, antingen i enskilda firmor, handelsbolag eller i aktiebolag. Vi ser också att samtliga intervjuade genom handling har förverkligat nya idéer eller kombinationer av resurser och marknader. Alla intervjuade är i våra ögon i olika utsträckning entreprenöriella, även om inte alla betraktar sig själva som entreprenörer. Genom att erbjuda omsorgsverksamhet i sina verksamheter kombinerar de behov med resurser på ett nytt sätt, till förmån för deltagare i sina respektive kommuner.

Vi ser också att ingen av de entreprenörer vi har besökt bedriver grön omsorg enbart av ekonomiska skäl. Vare sig de måste kunna leva på verksamheten ensamt eller inte väger omsorgsgivande och de sociala ändamålen med verksamheten tungt. Det finns ett starkt engagemang för deltagarna och en genuin tro på naturens, djurens och gårdens välgörande kraft i samtliga fall. I några av verksamheterna vi besökt har ett ytterligare starkt motiv varit att få lönsamhet i familjegården och därmed kunna behålla den, trots tuffa tider. I ytterligare några fall har det varit intressen hos den yngre generationen som styrt växlingen av jordbruket mot grön omsorg. Flera av lantbrukarna kom att starta grön omsorg i samband med en kris i jordbruket, ofta orsakad av externa faktorer. En gård drabbades till exempel av brand, en av flera salmonellautbrott och ytterligare några helt enkelt av sviktande marknad och lönsamhet.

Den gröna omsorgen bedrivs som vi har beskrivit genom engagemang och hårt arbete. Ofta är entreprenörskapet kollektivt både genom familjeföretagande, och nära samarbete med kommuner och andra aktörer i bygden och därmed att betrakta som både socialt entreprenörskap och landsbygdsentreprenörskap. Själva omsorgen bedrivs också i socialt samspel med både deltagare och djur och natur. Den gröna omsorgen i de besökta verksamheterna har i huvudsak handlat om daglig verksamhet för funktionsvarierade deltagare. Den pedagogiska modellen har generellt handlat om att deltagarna ska genomföra ett meningsfullt arbete, och utveckla en hälsosam livsstil.

Hur görs genus på lantgårdar som bedriver grön omsorg?

När det gäller ägarförhållanden på gårdar som drivs av make/maka varierar dessa från ett 50/50 ägarskap, till att mannen äger en större del av gården. Vi har inte stött på något fall där kvinnan äger en större del av gården. I några fall har vi sett att kvinnan på lantgården startat och drivit en verksamhet som räddat makens familjegård från försäljning och därmed säkrat den till nästa generation. Genus görs genom en genusarbetsdelning på gården. Vi har sett hur männen ofta jobbar utomhus med maskiner och stora djur, medan kvinnorna sköter matlagning och smådjur. Kvinnorna har haft hand om barnen (när de var små) och männen sköter skogsbruket och jagar, i de verksamheter där det förekommer. Vem som bokför och administrerar verksamheten varierar mellan kvinnor och män. I många verksamheter blir också deltagarnas sysslor och arbetsuppgifter tydligt uppdelade på detta sätt, då pojkarna/männen följer med den manliga bonden på hans göromål och flickorna/kvinnorna följer med den kvinnliga bonden.

Att både lantbruk och entreprenörskap är manligt genuskodat har vi också observerat och diskuterat, i termer av till exempel symbolik och reaktioner från det omgivande samhället. Vi har emellertid också sett att flera av kvinnorna identifierar sig som företagare samt exempel på en kvinna som tydligt identifierar sig som bonden. Då manliga bönder blivit omsorgsgivare har vi också observerat fall av förändrade manliga identiteter. Studien visar alltså på både reproduktion av genusmönster, och ett visst mått av förändring.

Vilken roll spelar grön omsorg för landsbygden, lantbruket, familjen, kvinnorna och omsorgen?

Vi har funnit att verksamheter inom grön omsorg är mindre vanliga än vad vi hade förväntat oss. De verksamheter vi har identifierat och intervjuat förefaller emellertid ha stor betydelse för lantbrukens och familjernas utveckling. Många av de intervjuade vittnar om att brukarna har en positiv interaktion och påverkan på familjemedlemmar, släktingar och grannar.

Flera av omsorgsgivarna vittnar om deltagarnas utveckling då de upplever att de utför ett meningsfullt arbete för djuren. Omsorgen görs ömsesidigt i en kollektiv process mellan människor, och mellan människor, djur och natur.

För många kvinnor är verksamheten intimt förknippad med deras identiteter som landsbygdsbor och/eller omsorgsgivare. Verksamheten har gett dem en möjlighet att arbeta med den målgrupp de vill, eller bo på landet eller en lantgård och arbeta

med djuren. För några har verksamheten startat med omsorg om de egna barnen. De flesta av de entreprenörer vi intervjuat har inte uppfattat jämställdhetsfrågorna som så viktiga. Själva gör vi tolkningen att entreprenörskapet har stärkt flera kvinnors positioner i såväl familjen som släkten och lokalsamhället. Entreprenörerna själva har dock snarast sett detta som en oavsiktlig men positiv bieffekt av entreprenörskapet. Även om frågan inte ställdes inledningsvis har vi också sett att grön omsorg påverkat männen i verksamheterna, och deras identiteter och förhållningssätt till människor, djur och natur.

Verksamheterna har påverkat landsbygden runt omkring på flera sätt. Dels har det gett möjligheter till att bibehålla liv på gårdarna samt gett inkomstmöjligheter och arbetstillfällen på landsbygden. Kunskap om lantbrukande sprids och utvecklas och landskapet hålls öppet. Gårdarnas öppenhet och de funktionsvarierades rörelse i grannskapet bidrar med mötesplatser och mänskliga möten på landsbygderna. Vi menar att grön omsorg kan ses som en form av multifunktionellt lantbruk, som bidrar med allt från rent ekonomiska till socioekonomiska och sociala värden.

Vilka utmaningar möter satsningar på grön omsorg?

Grön omsorg är mindre vanligt i landets kommuner än vad vi hade förväntat oss. Vidare är endast ett fåtal av de intervjuade kontrakterade för annat än daglig verksamhet, trots att de kan och vill ta emot andra målgrupper såsom skolelever och äldre med omsorgsbehov. Det förefaller vara inom daglig verksamhet, enligt LSS och ibland SOL, som det finns både en vana hos de berörda kommunerna att anlita alternativa utförare samt resurser för detta.

Den stora utmaningen för samtliga aktörer är kontrakten med kommuner, landsting eller andra organisationer och/eller individer, som är beredda att betala för deras tjänster. Tillräckligt höga ersättningsnivåer, för att täcka kostnaderna, och tillräcklig långsiktighet i kontrakten, för att kunna planera och utveckla verksamheterna, tycks vara svårt att åstadkomma. De som har fasta kontrakt med kommunerna för ett visst antal deltagare på ett visst antal år, till exempel genom upphandling enligt LOU, har en stabilare situation de givna åren, men en större osäkerhet om tiden efter kontraktperioden. De som har kontrakt i enlighet med LOV har en större långsiktighet, men en större osäkerhet i verksamhetsplaneringen på kort sikt.

Bara i något enstaka fall är en intervjuad nöjd med den ekonomiska ersättningen. I något fall är ersättningen obefintlig eller marginell och verksamheten bedrivs i stort sett obetalt. De belöningar omsorgsgivarna får är ofta av andra slag än ekonomiska. Eftersom offentliga marknader konstrueras olika i landets kommuner varierar villkoren mycket för verksamheterna. Den betydelse som "eldsjälar" och personliga nätverk spelat i kontakter med lokalpolitiker och tjänstemän förefaller vara stor i många fall.

Verksamheternas tillståndintensiva karaktär ger också upphov till merarbete

och väntetider, som krockar med det entreprenörskap och den krassa ekonomiska verklighet som präglar de intervjuade och deras verksamheter. Ett exempel på detta är att kommunerna kräver högskoleutbildning av de verksamhetsansvariga. Även om det är motiverat ur ett omsorgsperspektiv och ur ett kommunalt perspektiv, är det inte alla lantbrukare med resurser och engagemang för målgruppen som har sådan utbildning.

Fortsatt forskning

Verksamheterna inom grön omsorg inrymmer många olika dimensioner. Det handlar om ett nytt och entreprenöriellt sätt att bruka lantgårdar och landsbygd, men också om nya sätt att ge – och ta emot – omsorg. Det handlar om en delvis förändrad genusarbetsdelning och förändrade manliga och kvinnliga identiteter på landsbygden. Det handlar om relationer mellan privata utförare av omsorg, och kommunala uppdragsgivare och finansierare. Den här rapporten ger därför upphov till insikter som kan bidra till en rad olika teoretiska forskningsfält. Därför kommer vi också att skriva forskningsartiklar där vi använder den här rapporten. De empiriska resultaten som presenterats här ger också upphov till en rad nya forskningsfrågor. Några exempel på områden där vi menar att det behövs vidare forskning är:

- Entreprenöriellt bruk av djur, växter natur och landskap
- Förändringar i ”göranden av genus” i och med en förändrad näringslivsstruktur på landsbygden.
- Fördelningen av stöd i de regionala landsbygdsprogrammen och av jordbrukarstöden i ett genusperspektiv.
- Möjligheter och hinder för offentlig-privata partnerskap, upphandlingar och kundvalssystem i landsbygdskommuner.

Praktiska implikationer

Vi kan konstatera att det som på kort sikt upplevs som hinder ute i verksamheterna har med relationerna till kommunen, och kommunernas möjligheter att betala för verksamheten. I rapporten har vi diskuterat den stora variationen i avtalsmodeller och ersättningar över landet. Vi ser att det skulle behövas en (eller flera?) organisation/–er som tar ett samlat grepp om grön omsorg, och vägleder verksamheterna i fråga om olika avtalsmodeller, samt blir en samtalspart gentemot kommunerna. Likt frågor om alternativa utförare av omsorg generellt, är kommunernas självbestämmanderätt en central fråga. Även om den decentraliserade styrmodellen är viktig och central för Sverige, ser vi här exempel på behovet av kommunövergripande dialog kring synen på dessa verksamheter och deras villkor.

Grön omsorg är mer utbredd i Norge, där det kallas ”Inn på tunet”, samt i Nederländerna och där denna omsorgs- och lantbruksform blivit institutionaliserad i högre grad än i Sverige. Här i Sverige har funnits eldsjälar och såväl privata som offentliga intraprenörer och entreprenörer som har kämpat för att de offentliga systemen, för finansiering och utförande, av vård- och omsorg ska öppnas upp för grön omsorg. Vår tolkning är emellertid att grön omsorg som företeelse inte ännu blivit institutionaliserad i det svenska offentliga systemet i tillräckligt hög grad. Dessutom är ju just privatiseringar och vinster ifrån välfärden omdebatterad, kanske särskilt när det gäller vissa områden.

För att entreprenörskapet på plats på gårdarna och landsbygden ska vara möjligt, krävs också i många fall entreprenöriella lösningar i relationerna till kommuner och andra finansiärer. Eftersom företeelsen grön omsorg ännu inte är en institutionaliserad omsorgsform i Sverige, måste vissa problem kunna lösas ändå. Det kräver entreprenöriella, eller intraprenöriella, politiker och tjänstemän i bland annat kommuner, regioner, landsting, arbetsförmedling och samordningsförbund. Vi har sett olika sådana lösningar.

Eftersom landsbygdens och lantbrukets resurser används på nya icke-traditionella sätt i entreprenöriella verksamheter som grön omsorg, vill vi också uppmärksamma frågan om att EU:s gemensamma jordbrukspolitik inte är utformade för att gynna den här typen av verksamheter, då de i stor utsträckning stödjer traditionellt jordbruk.

Referenser

- Acker, J. (1990). Hierarchies, Jobs, Bodies: A theory of gendered organizations. *Gender and Society*, Vol. 4, No. 2: 139-158.
- Ahl, H. (2006). Why research on women entrepreneurs needs new directions. *Entrepreneurship, Theory and Practice*, September 2006: 595-621.
- Ahrne G., Aspers P. & Brunsson N. (2015). The Organization of Markets. *Organization Studies* 36: 7-27.
- Almqvist, R. M. (2004). Icons of New Public Management: Four studies on competition, contracts and control, Diss. Företagsekonomiska institutionen.
- Alston, M. (2003). Women in Agriculture: The 'New Entrepreneurs'. *Australian Feminist Studies*, Vol. 18: 163-171.
- Annerstedt, M. & Währborg, P. (2011). Nature-Assisted Therapy: Systematic review of controlled and observational studies. *Scandinavian Journal of Public Health*, 39 (4): 371-388.
- Berget, B. m.fl. (2012). Green Care in the Nordic countries: A research field in progress. I: *Report from the Nordic research workshop on Green Care in Trondheim*.
- Berglund, K. & Johannisson, B. (2012). Introduction: In the beginning was societal entrepreneurship, I: Berglund, K., m.fl., (red.) *Societal Entrepreneurship: Positioning, Penetrating, Promoting*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Bock, B. (2004). Fitting in and Multi-Tasking: Dutch farm women's strategies in rural entrepreneurship. *Sociologia Ruralis*, 44 (3): 245-260.
- Bye, L. (2009). How to be a Rural man: Young Men's Performances and Negotiations of Rural Masculinities. *Journal of Rural Studies* doi:10.1016/j.jurstud.2009.03.002.
- Coldwell, I. (2007). New Farming Masculinities: 'More than just Shit-kickers', We're 'Switched-on' Farmers wanting to 'Balance Lifestyle, Sustainability and coin'. *Journal of Sociology* 43 (1): 87-103.
- Dessein, J. & Bock, B. (2010). The economics of green care in agriculture. *Cost Action*, Vol. 866.
- Ferlie E., Ashburner L., Fitzgerald L. & Pettigrew A. (1996). *The New Public Management in Action*. Oxford: Oxford University Press.
- Ferwerda-van Zonneveld, R. T. m.fl. (2012). Care farms as a short-break service for children with Autism Spectrum Disorders. *NJAS-Wageningen Journal of Life Sciences*, 59(1): 35-40.
- Flygare, I. (1999). *Generation och Kontinuitet: Familjejordbruket i två svenska slättbygder under 1900-talet*. Diss. Uppsala: Sveriges lantbruksuniversitet.

- Flygare, I. & Isacson, M. (2003). *Det svenska jordbrukets historia – Jordbruket i välfärdssamhället 1945-2000*, Natur och Kultur/LTs förlag, I samarbete med Nordiska museets förlag och Stiftelsen Lagersberg.
- Gawell, M. (2010). *Activist Entrepreneurship: Attacking Norms and Articulating Disclosive Stories in (Civil) Society*. Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, ss. 201-223.
- Hassink, J. m.fl. (2016). Entrepreneurship in Agriculture and Healthcare: Different entry strategies of care farmers. *Journal of Rural Studies*, 43: 27-39.
- Hassink, J. m.fl. (2007). Current status and potential of care farms in the Netherlands. *NJAS-Wageningen Journal of Life Sciences*, 55(1): 21-36.
- Hassink, J. & van Dijk, M. (red.) (2006). *Farming for Health: Green-care farming across Europe and the United States of America, Netherlands*. Springer.
- Hood, C. (1991). A public management for all seasons? *Public administration*, 69 (1): 3-19.
- hushallningssallskapet.se/tjanster-produkter/foretagsutveckling/landsbygdsutveckling/gron-arena/ [18-09-10]
- Högberg, L., Sköld, B. & Tillmar, M. (2018). Contextualising the Coevolution of (Dis)Trust and Control: A longitudinal case study of a public market. *Journal of Trust Research*, DOI: 10.1080/21515581.2018.1504299.
- Javefors Grauers, E. (2003). Kvinnor och män som jordbrukare: Lantbruksbaserat företagande och olika stödformer för utveckling av landsbygden i ett genusperspektiv med exempel från Östergötland, *Nutek R* 2003:3.
- Johannisson, B. (2008). "Glokalt företagande" till nytta för landsbygden. I: *Formas. 2008. Ska hela Sverige leva?* Stockholm: Formas Fokuserar, 181-191.
- Kastberg, G. (2005). *Kundvalsmodeller. En studie av marknadsskapare och skapade marknader i kommuner och landsting*. Gothenburg: Gothenburg University.
- Kjellberg, H. & Helgesson, C. F. (2007). On the nature of markets and their practices. *Marketing theory*, 7(2): 137-162.
- Korsgaard, S. m.fl. (2015). Rural entrepreneurship or entrepreneurship in the rural – between place and space, *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 21(1): 5-26.
- Leck, C. m.fl. (2014). Agriculture–Who cares? An investigation of 'care farming' in the UK. *Journal of Rural Studies*, 34: 313-325.
- LeGrand, J. (2007). *The Other Invisible Hand: Delivering Public Services Through Choice and Competition*. Oxford: Princeton University Press.
- LOU 2007: 1091, www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-20071091-om-offentlig-upphandling_sfs-2007-1091
- LOV 2008: 962, www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-2008962-om-valfrihetssystem_sfs-2008-962
- LRF, 2010, Grön Omsorg – Meningsfull sysselsättning på gårdar i lantlig miljö för människor med behov av särskilt stöd.
- LSS, 1993:387, www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-1993387-om-stod-och-service-till-vissa_sfs-1993-387
- Müller, S., 2013, Entrepreneurship and regional development: on the interplay

- between agency and context, PhD thesis submitted to Business and Social Sciences, Aarhus University.
- Niskanen, K. (1998). Genushistoria och agrarhistoria – ett paradigmskifte på spåret? I: Niskanen, K. (red.) *Föreställningar om kön – Ett genusperspektiv på jordbrukets modernisering*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International, ss. 1–13.
- Norén L. (2003). *Valfrihet till varje pris: Om design av kundvalsmarknader inom skola och omsorg*. Göteborg: Bokförlaget BAS.
- Pettersson, K. (2004). Masculine entrepreneurship—the Gnosjö discourse in a feminist perspective. I: Hjorth, D. & Steyaert, C. (red.) *Narrative and Discursive Approaches in Entrepreneurship*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, Ltd.
- Pettersson, K. & Hedberg, C. (2013). Moving out of ‘their places’? – Immigrant women care entrepreneurs in Sweden. *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 19 (3): 345–360.
- Pettersson, K. & Heldt Cassel, S. (2014). Women tourism entrepreneurs: Doing gender on farms in Sweden. *Gender in Management: An International Journal*, 29 (8): 487–504.
- Pierre, A. (2014). Grön omsorg – ett samhällsentreprenöriellt företagskoncept. I: von Friedrichs, Gawell & Wincent (red.) *Samhällsentreprenörskap samverkande för lokal utveckling*, Fakulteten för humanvet, Mittuniv: Östersund, ss. 69–84.
- Pinchot III, G. (1985). *Intrapreneuring: Why you don't have to leave the corporation to become an entrepreneur*.
- Saugeres, L. (2002). Of Tractors and Men: Masculinity, Technology and Power in a French Farming Community, *Sociologia Ruralis*, 42 (2).
- Schumpeter, J. (1934). *Om skapande förstörelse och entreprenörskap*, City University Press.
- Sempik, J. m.fl. (2010). *Green Care: A conceptual framework*. A report of the Working Group on the Health Benefits of Green Care COST, 866.
- SKL (2017) Valfrihetssystem i kommuner 2017 – Beslutsläget i införandet av LOV, Sveriges Kommuner och Landsting, [https://skl.se/download/18.55ed7ed715ff-df9330b45c5b/1511958271280/LOV-karta%20nov-2017-webb%20\(002\).pdf](https://skl.se/download/18.55ed7ed715ff-df9330b45c5b/1511958271280/LOV-karta%20nov-2017-webb%20(002).pdf) Accessed 12 Dec 2017.
- Sköld, B. & Tillmar, M. (2015). Resilient gender order in entrepreneurship: the case of Swedish welfare industries. *International Journal of Gender and Entrepreneurship*, 7 (1): 2–26.
- SOL, 2001:453, www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/socialtjanstlag-2001453_sfs-2001-453
- Steigen, m.fl. (2016). Green Care services in the Nordic countries: An integrative literature review. *European Journal of Social Work*, 19 (5): 692–715.
- Stenbacka (2011). Othering the rural: About the construction of rural masculinities and the unspoken urban hegemonic ideal in Swedish media, *Journal of Rural Studies*, 27: 235–244.
- Sundin, E. & Tillmar, M. (2010). Uppföljning av ”Eget val” inom hemtjänsten i Linköpings kommun: Utförarperspektiv. *FoU-rapport*, 63:2010. Linköping: Linköpings universitet.

- Sörensdotter, R. (2008). *Omsorgsarbete i omvandling: Genus, klass och etnicitet inom hemtjänsten*, Stockholms universitet, Samhällsvetenskapliga fakulteten, Socialantropologiska institutionen.
- Tillmar, M., Gustavsson, M., Högberg, L., Rosell E. & Svensson, L. (2018). Sektorsöverskridande samverkan: En studie av organisering för välfärd mellan olika samhällssektorer, *Helix Rapport 18:002*, Helix Competence Centre, Linköpings universitet.
- Tillmar, M. (2004). Är det möjligt? Om villkor för småföretagande inom vård- och omsorgssektorn. *NUTEK R 2004:4*. Stockholm: NUTEK.
vardgivare.skane.se/vardriktlinjer/sjukskrivning/naturunderstodd-rehabilitering/, 18-09-10)
- Westholm, E. & Waldenström, C. (2008). *Kunskap om landsbygden. Dags för en ny agenda. Arbetsrapport*, Institutet för Framtidsstudier; 2008:1.
www.gemconsortium.org, 18-10-21
www.innovasjon norge.no/no/landbruk/Tjenester/nye-lokalmat-sider/inn-patunet/, 18-03-05
www.innpatunet.no, 18-03-05
www.zorgboeren.nl/, 18-03-05
- Yttermyr, O. (2013). *Varför blev det (bara) en? En studie av en offentlig marknad i förändring*. Linköping: Linköping University Electronic Press.

SCIENCE AND EDUCATION **FOR** **SUSTAINABLE** **LIFE**

Denna rapport handlar om dem som "gör" och ger grön omsorg. Resultaten visar att grön omsorg görs "med hjärta och kropp". De intervjuade är motiverade att skapa hälsa och livskvalitet för deltagarna, liv på lantbruk samt landsbygdsutveckling.

En utmaning är att få till långsiktiga kontrakt med kommuner eller andra, som är beredda att betala för tjänsterna. Vi ser att grön omsorg innebär en reproduktion av genusmönster och ett visst mått av förändring.

Projektet är ett samarbete mellan Institutionen för stad och land, Sveriges lantbruksuniversitet (SLU) och Institutionen för organisation och entreprenörskap, Linnéuniversitetet. Framtidsplattformen SLU Framtidens djur, natur och hälsa vid SLU har publicerat rapporten.